

Nicolae V. DURĂ, „Scythia Minor” (Dobrogea) și Biserica ei apostolică. Scaunul arhiepiscopal și mitropolitan al Tomisului (sec. IV-XIV), București, Edit. Didactică și Pedagogică, 2006, 267 p.

Chiar dacă avem de-a face cu o lucrare eminent istorică, cel care o împlinște în mod strălucit este un canonist și ne referim la părintele prof. univ. dr. Nicolae V. Dură, prodecanul Facultății de Drept din Constanța. Activitatea științifică a distinsului canonist – care a acumulat de-a lungul anilor trei doctorate și un titlu de *doctor honoris causa* - cunoaște o mare diversitate de subiecte cercetate, printre care multe au caracter istoric. Ca de pildă despre biserica creștină în primele patru secole¹. Sau subiecte și mai apropiate de cel expus cu această ocazie². Cât despre subiectul privind scaunul episcopal de Tomis, acesta l-a preocupat ani de-a rândul sub diferite aspecte: relațiile canonice ale bisericii nord-est dunărene cu principalele centre episcopale din sudul Dunării, opera complexă a lui Dionisie Exiguul și influența lui în cultura apuseană sau mitropolia Tomisului - Dobrogei de-a lungul istoriei³.

Referitor la cartea aceasta putem afirma că a pătruns și în America, unde o primă prezentare i s-a făcut în revista „Lumină Lină”⁴. Și iată că avem de-a face cu un istoric și încă nu cu unul oarecare, ci unul plin de iscusință, - pe lângă cea de canonist⁵ - în a descifra cu predilecție tainele trecutului, curajos în a lansa noi ipoteze și deducții interesante, căruia i s-au adus binemeritate omagii⁶.

¹ Pr. prof. univ. dr. Nicolae V. Dură, *Biserica creștină în primele patru secole*, „Ortodoxia”, 1992, XXXIV, nr. 3, p. 451-469.

² Pr. prof. univ. dr. Nicolae V. Dură, *Relațiile canonice ale Bisericii românești nord-dunărene cu scaunele episcopale din sudul Dunării*, „Mitropolia Banatului”, 1986, XXXVI, nr. 2, p. 39-48.

³ Idem, *Les relations canoniques de l'Eglise roumaine nord-danubienne avec les principaux Sièges épiscopaux du Sud du Danube*, „Revue Roumaine d'Histoire” (București), 2001-2002, tom XL-XLI; Idem, *Străromânul Dionisie Exiguul și opera sa canonică*, „Ortodoxia”, 1989, XLI, nr. 4; Idem, *Un daco-roman. Dionisie Exiguul, părintele dreptului bisericesc apusean*, „Studii Teologice”, 1991, XLIII, nr. 5-6; Idem, *Dionisie Exiguul și Papii Romei*, BOR, 2003, CXXI, nr. 7-12; Idem, *Denis Exiguus (465-545)*, „Revista Española de Derecho canonico”, 1993; Idem, *Mitropolia Dobrogei între trecut și prezent*, „Revista de Teologie Sf. Apostol Andrei”, 2001, V, nr. 9; Idem, *Mitropolia Dobrogei. Câteva considerații istorico-canonice de actualitate*, „Actualitatea Ortodoxă”, 2002, II, nr. 13, 14, 15, 16; Idem, *Reactivarea Mitropoliei Tomisului cu titlul de „Mitropolia Dobrogei”*, „Actualitatea ortodoxă”, 2003, III, nr. 17; Idem, *Reactivarea Scaunului mitropolitan al Tomisului*, „Ex Ponto”, 2004, nr. 4(5); *Ibidem*, 2005, nr. 1(6), nr. 2(7), 3(8); *Christianism in Pontic Dacia...*, „Revue Roumaine d'Histoire”, 2003, nr. 1-4.

⁴ M. N. Rusu, „Lumină Lină” (New-York), 2006, XI, nr. 3, iulie-septembrie, p. 89

⁵ Pr. prof. dr. Nicolae Dură, *Le régime de la synodalité selon la législation canonique, conciliaire, oecuménique, du I-er millénaire*, (Edit. Ametist '92, București, 1999, 1023 p.; Recenzie de pr. prof. dr. Vasile Gordon în B.O.R., 1999, CXVII, nr. 1-6, p. 430-434; A nu se confunda cu pr. lect. dr. Nicolae Dura, *Propovăduirea și Sfintele Taine*, Edit. IBMBOR, București, 1998, 288 p., recenzie de pr. prof. dr. Vasile Gordon în „Revista Teologică”/1998, nr. 4.

⁶ Florian Bichir, *Sfântul Sinod pune la cale reforma Bisericii Ortodoxe*, „Evenimentul zilei” din 27 iunie 2006, unde i s-au recunoscut meritele de canonist redutabil, și în volumul omagial *Omagiu profesorului Nicolae V. Dură la 60 de ani*, ed. Teodosie Petrescu, Constanța, Edit. Arhiepiscopiei Tomisului, 2006, 1531 p.

Cartea este împărțită „dascălește” în trei mari capitole, fiecare la rândul lui cuprinzând nenumărate subcapitole nu înainte de densa introducere axată, în principiu, pe ideea determinării forurilor de conducere bisericești la reconsiderarea vechimii eparhiei Tomisului, de altfel primul scaun apostolic. Autorul face mai întâi considerații necesare asupra istoriei Dobrogei, în principal, și despre primele comunități creștine dobrogene, în mod special, circumscriind locul sciților între băștinașii traco-geto-daci. Sciția Mică va apărea ca provincie romană în timpul lui Dioclețian (284-305). Dar trebuie amintită și Moesia în cadrul căreia a fost inclusă Dobrogea, în timpul lui Vespasian (69-79). Primul scaun apostolic a fost înființat la Tomis, devenit metropolă și ridicat la acest rang sub Antoninus Pius (138-161), oraș de care va depinde, pentru secole, Biserica din Basarabia și Ucraina de sud. În afara acestora vor mai apărea castru sau cetăți mai mici. De remarcat este că în secolul al II-lea cea mai întinsă așezare civilă, Libida sau Slava Rusă cu mai multe sate, se afla în Dobrogea. Altele au fost: Adamclisi, ridicată la rangul de municipiu, cea de la Halmyris (Murighiol), Salsovia (Mahmudia), Troesmis (Iglița), Carsium (Hârșova). Despre Troesmis se spunea că se putea considera capitala romană a Moesiei Inferioare, tot așa cum Tomis era a părții grecești. Se precizează că majoritatea populației din Scythia Minor (Dobrogea) era reprezentată de geto-daci la care s-au adăugat și alte seminții, dând un impuls de romanizare acestei populații eterogene. Acest proces de romanizare a populației autohtone (traco-daco-getice) s-a datorat, în primul rând, pătrunderii cetățenilor romani printre ei. Precizând natura socială a componenței straturilor de populație adăugate, autorul împărtășește și ideea majorității istoricilor de astăzi, că rolul covârșitor în procesul romanizării l-au avut armata și administrația romană, cu amendamentul că nu numai acestea, ci și Biserica creștină a avut un rol prisositor. „*Ortodoxia românească urcă până la începuturile formării poporului român...*” (I. G. Coman) și *această ortodoxie românească își are începuturile ei în Scythia Minor, mai precis la Tomis, metropola neamului românesc* (p. 12). Bazat pe cercetările științifice apărute și datorate lui Vasile Pârvan, J. Zeiller și Em. Popescu despre originile creștinismului în părțile danubiene, autorul conchide că Biserica mitropolitană de origine apostolică nu a fost alta decât cea din Scythia Minor cu sediul la Tomis, unde a predicat Sf. Apostol Andrei. Și ea a fost organizată – ținând cont de administrația teritorială a imperiului, încă din epoca Sinodului I Ecumenic (325) cf. can. 4, 5, 6, 7, în mitropolie cu sediul la Tomis. Ideea de bază are o acoperire administrativă, însă prioritară este cea științifică: încercarea de a se reactiva vechea mitropolie a Tomisului în temeiul acestui studiu al autorului, bazat pe două intervenții anterioare, eminamente demonstrații istorice.

Prima pătrundere în istoria bisericească din Dobrogea pleacă de la *Biserica din „Scythia Minor” și „întâistătătorii ei tomitani”* (p. 16-56), în care sunt prezentați primii ierarhi tomitani cunoscuți cu activitatea lor cea mai semnificativă. Primul ierarh cunoscut este episcopul Evangelicus (303) care este menționat în *Actul martiric* al Sfinților Epictet și Astion. Nu toți istoricii sunt de acord că urmașul lui Evangelicus ar fi fost Titus (Tit), mort ca martir în timpul împăratului Licinius (308-321) și aruncat în mare împreună cu fiul său. La Sinodul I Ecumenic de la Niceea (325) a participat și episcopul de Tomis, aflăm din mărturia lui Eusebiu, arhiepiscopul din Cezarea Palestinei, care spune că nu a lipsit *nici scitul*. Din păcate nu i se cunoaște numele fiindcă lista participanților s-a pierdut. Mai cunoscut este episcopul Vetranion (367-369) prin opoziția dâră pe care a arătat-o împăratului arian Valens, potrivit mărturiei istoricului bisericesc Sozomen. Apare firească întrebarea autorului referitoare la titulatura lui Vetranion.

Potrivit hotărârii Sinodului I Ecumenic de la Niceea (325), canoanele 4-7 au consfințit forma de organizare bisericească de tip mitropolitan, adoptată sau acomodată după forma de organizare administrativ-teritorială a statului. Concluzia autorului (necontrazisă de documente) a fost că și Biserica din Scythia Minor a adoptat această formă de organizare de tip mitropolitan. Explicația autorului că Vetranion este denumit tot cu titulatura de *episcop* în mărturisirea lui Sozomen este aceea că el denumeste *episcopi* și pe ierarhii celorlalte scaune apostolice: Roma, Antiohia, Alexandria. Respinge argumentând și teoriile care au circulat în istoriografie cum că Scythia Minor a avut până la sfârșitul secolului al V-lea și începutul celui de al VI-lea, doar rangul de episcopie; că în Scythia Minor a existat o singură episcopie care s-a aflat sub jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol; iar după secolul al VII-lea, episcopia Tomisului dispare din cauza năvălirilor slave. Situația canonică a Tomisului este certificată drept autocefală după vechile liste episcopale (*Notitiae episcopatum*),

publicate de cunoscutul bizantinolog Gelzer, unde se precizează că arhiepiscopia Tomisului este autocefală, idee preluată și de Emilian Popescu.

Episcopul Gherontius (Terentius) prezent la Sinodul II Ecumenic (381) din Constantinopol, menționat într-un decret al împăratului Teodosie I cel Mare drept păstrător al crezului niceo-constantinopolitan, semnează simplu episcop, ca și Nectarie al Constantinopolului, fiindcă pe atunci prima smerenia creștină și nu se încetățenise noua titulatură. La fel semna la Sinodul III Ecumenic de la Efes (431) și Timotei al Tomisului, ca de altfel toți episcopii, chiar dacă unii aveau un titlu de arhiepiscop și mitropolit autocefal. Cât despre lista eparhiilor dependente de Constantinopol, întocmită în secolul al VI-lea, erau trecute și 33 de arhiepiscopii autocefale, printre care și Tomisul. Canonul 28 al Sinodului IV Ecumenic de la Calcedon (451) prevede doar trei eparhii peste care Constantinopolul avea jurisdicție (Pont, Asia și Tracia) și nicidecum peste toată diaspora ortodoxă. Trebuie precizat că nu existența unor scaune episcopale în apropiere determina aprecierea ei drept Biserică autocefală, ci organizarea ei într-un cadru etnic și geografic bine precizat.

Următor lui Gherontius în scaunul tomitan a fost Sf. Teotim I (390-407), cunoscut destul de bine drept o somitate a teologiei timpului său prin învățătura primită de la renumiții *călugări sciți* (daco-romani) reliefată de contribuțiile lui I. G. Coman (în 1957), I. Rămureanu (în 1976), I. V. Dură (în 2001) și desigur N. V. Dură (în 2003-2005)⁷. Și istoricul Sozomen îl cunoaște, Palladius îl remarcă la un sinod (400) prezidat de Sf. Ioan Gură de Aur, cu care era prieten, ca un om de mare prestigiu (p. 36), iar Fericitul Ieronim îl aprecia ca scriitor. Tot Teotim va avea onoarea să-l boteze la maturitate pe cel care avea să fie arhimandritul Carosos din anturajul scaunului constantinopolitan și participant la Sinodul IV Ecumenic de la Chalcedon (451) unde îl va invoca pe Teotim ca mare autoritate a dreptei credințe. L-a urmat în scaun episcopul Timotei, participant la al III-lea Sinod Ecumenic de la Efes (431), episcop care semnează în numele cetății și al provinciei (autorul, bun cunoscător al limbii grecești, dă originalul semnăturii în limba greacă). A avut un vrednic urmaș în cunoscutul episcop Ioan, care a scris lucrări teologice împotriva ereziilor lui Nestorie și Eutihie și a păstorit în Scythia până după anul 448. El a pus bazele unei școli teologice care i-a format pe renumiții *călugări sciți*. Tot el a înzestrat școala cu traduceri în limba latină din scrierile bisericești greci. Din rândurile acestora s-au remarcat Sf. Ioan Maxențiu și Dionisie Exigul. I-a urmat episcopul Alexandru, și el participant la două sinoade locale. Remarcat este și episcopul Teotim al II-lea, dar primul care semnează cu titulatura completă (acum revendicată) este *Paternus, misericordia Dei, episcopus provinciae Scythiae metropolitanus* – Paternus din mila lui Dumnezeu, episcop metropolitan ierarh al provinciei Scythia. Autorul susține prezența acestei titulaturi de *episcopus metropolitanus* și pentru întâistătătorii anteriori, încă din timpul Sinodului I Ecumenic – așa cum s-a demonstrat anterior –, iar textul lui Zenon (480), care vorbea de un singur episcop în Scythia, trebuie reinterpretat, susține îndreptățit autorul. Prin urmare, ierarhul tomitan s-a învrednicit de statutul canonic de mitropolit încă din timpul Sinodului I Ecumenic.

Următorii ierarhi din secolul al VI-lea vor fi de aceeași apreciată valoare ca și Ioan al II-lea (530-550) și Valentinian (550) în corespondență cu papa Vigilius (537-555), care recunoștea pe episcopul Tomisului ca „episcopus de Tomis, provinciae Scythiae”, ceea ce echivala cu cea de episcop metropolitan, deci mitropolit. La începutul secolului al VII-lea, ierarhii tomitani, din cauza năvălirii avaro-slave, au fost obligați de împrejurări să-și caute un adăpost mai sigur în nordul provinciei, în diverse locuri tănuite, continuându-și astfel existența. Între secolele VII-IX, Imperiul Roman de Răsărit (bizantin) trece printr-o mare criză generală din cauza migrației avarilor, slavilor și bulgarilor. Ierarhii tomitani și-au condus în continuare biserica din locuri tănuite, iar imperiul și-a organizat din nou „themele”, unitățile administrative în care locul trupelor de mercenari îl vor lua trupele formate din populația locală care vor primi „loturi militare” cu titlu ereditar, fapt ce va avea ca rezultat grecizarea imperiului și a Bisericii sud și nord-danubiene. Retragera administrației bizantine

⁷ Pr. prof. dr. Nicolae V. Dură, *Monahismul în Dacia Pontică. Călugării sciți (daco-romani) și contribuția lor la afirmarea unității ecumenice și la dezvoltarea culturii umaniste creștin-europene*, „Studii teologice”, 2004, LVI, nr. 3-4, p. 3-14.

în secolul al VII-lea nu a însemnat și încetarea vieții bisericești, afirmă autorul. Din secolul X dispare numele de Tomis al cetății și apare cel de Constanța (anul 971), dar viața bisericească continuă fără sincope, iar titulatura canonică a rămas neschimbată. La sud, bizantinii au înființat o mitropolie la Durustorum-Silistra, aparținătoare de patriarhia de Constantinopol, care n-a afectat existența celei de la Tomis, afirmă autorul; ele au continuat să existe în paralel, una dependentă de patriarhia ecumenică și alta autocefală (dacă se poate demonstra cu izvoare scrise, fiindcă altfel nu avea rost să înființeze una nouă dacă funcționa cea veche)⁸. Potrivit argumentației autorului, scaunul de la Tomis nu și-a încetat existența, dar titularul lui a fost doar transferat în capitala Țării Românești. Deci și aserțiunea că mitropolia Țării Românești s-a înființat în 1359 prin transferarea lui Iachint de Vicina trebuie reconsiderată. Mitropolia înființată de bizantini la Durustorum (Silistra), capitala themei Paristrion, nu cuprindea și jurisdicția asupra Nordului Dunării. Puterea militară bizantină se oprea la Dunăre, iar Vicina nu avea jurisdicție asupra Nordului Dunării în acest caz, ne clarifică autorul, și Biserica de aici, din fosta Scythiae, își va păstra autocefalia. Prin urmare, conchide autorul, Tomisul nu este cel mai vechi centru episcopal de pe teritoriul țării noastre, ci cel mai vechi centru arhiepiscopal și metropolitan autocefal.

Urmează două studii cu mai multe subcapitole care au însă densitatea și forța argumentării științifice a primului, dar servesc mai bine, în esență, aceluia comandament de reactivare bisericească, ceea ce și proclamă autorul chiar de la început, cu scopul documentării istorico-canonic necesare pentru reactivarea mitropoliei Dobrogei. Primul se referă la *Reactivarea „Mitropoliei Scytiei Minor” cu titulatura de „Mitropolia Dobrogei”*. Câteva considerații istorico-canonic de stringentă actualitate (p. 57-98) și cel de-al doilea, cu o diferită argumentație istorică, dar tot de prima mână, se referă tot la *Reactivarea Scaunului metropolitan al Tomisului. Motivații și temeiuri (ecleziaologice-canonic, istorice, culturale, pastoral-administrative)* (p. 99-223). Considerațiile de stringentă actualitate ale autorului dezbat cele legate de Sf. Apostol Andrei, „înceștinătorul” românilor, între „tradiție” și realitatea descoperirilor arheologice, prima bazilică parohială în Dobrogea fiind cea de la Amza, din prima jumătate a secolului al IV-lea. Există și morminte cavou la Tomis din secolul al II-lea continuând și cu secolul al III-lea. Autorul constată pe fundament documentar la Tomis prima formă de organizare eparhială de pe teritoriul țării noastre. Prin actele Sinoadelor Ecumenice se aduc mărturii fără de tăgadă privind atât organizarea metropolitană din Scytia Minor (Dobrogea românească de astăzi), cât și prezența și continuitatea elementului autohton (daco-roman) în Dacia Pontică. Apoi Dobrogea este patria unor erudiți Părinți ai creștinătății ecumenice. Opera străromânilor (daco-romani) din Scythia Minor este considerată patrimoniu comun al Europei. Teologia Părinților „sciți” contribuie la afirmarea unității ecumenice, culturale și spirituale a Europei, temei incontestabil pentru reactivarea mitropoliei Tomisului și reșezarea structurii organizatorice a Bisericii noastre în aria canonicității. Este curioasă revendicarea titlului de arhiepiscop al Tomisului și mitropolit al Scytiei de către alte biserici. Autorul discută canonicitatea celor două scaune de la Tomis și Vicina și diferența dintre ele privind statutul de arhiepiscopie și mitropolie. De o mare importanță, arată autorul, este autocefalia Bisericii din Scytia Minor care constituie temei istoric și canonic pentru garantarea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române.

⁸ Descoperirea sigiliilor de plumb ale mitropoliei de Tomis, la Constantinopol, aparținător lui Anicet („Lui Anicet, mitropolitul Tomisului”) și cel aparținător lui Vasile, mitropolitul Tomisului (p. 114) din secolele X-XI, este un argument serios în favoarea opiniei autorului pentru continuitatea Tomisului, dar în același timp un contraargument pentru faptul că sigiliile ar putea fi cele vechi, pentru vremea când era vorba de Tomis, însă rămâne numele ierarhilor. De acum, din secolul X, Tomisul se numea Constanța. Totuși mărturia celor două sigilii poate să ne adeverească că mitropolia Tomisului n-a încetat odată cu reînființarea mitropoliei de Durostorum (Silistra) unde a fost stabilită capitala themei bizantine Paraistrion (Paradunavon) în anul 971. Cele două sigilii în volumul menționat și de autor, *Catalogue of Byzantine Seals of Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, Vol. I, ed. John W. Nesbit and Nicolas Oikonomides, Washington D. C. 1991, p. 181 (vezi ilustrațiile).

Cel de-al doilea studiu, cel mai extins, dezbate același subiect, dar pe o serie de noi probleme apărute în contextul lămuririi istorico-canonice a celor ce se îndoiesc, încă, de veridicitatea celor afirmate de acest adânc râvnitor și scrupulos al Bisericii Neamului cu dreptă referire la eparhia Dobrogei. În primul rând, revendicarea dobrogenilor este una legitimă, chiar dacă Adunarea Națională Bisericească nu a luat nicio hotărâre, în virtutea faptului că Tomisul este „*cea mai veche din toate eparhiile care au existat în vatra neamului nostru*”, iar cetatea Tomisului „*a fost prima Sedis episcopalis*” a neamului nostru. Autorul aduce, din nou, în discuție diversele opinii legate de episcopia cumanilor și supune atenției istoricilor diversele păreri ale specialiștilor despre întâistătătorii Bisericii din Scythia. În mod special atenția cade pe controversatul Marcus Comeensis, păstrat pe o listă latină (tardivă) cu numele participanților la Sinodul I Ecumenic. De o logică admirabilă este contraargumentația adusă arheologului Gh. Mănucu-Adameșteanu, care ar fi găsit în mormintele cercetate la Constanța urme de rit cu rezonanțe păgâne. Adevărul este că și astăzi pot fi găsite asemenea urme, ceea ce nu înseamnă că populația nu ar fi fost creștină. O dezbatere interesantă este și aceea despre eparhia Scythiei care nu ar fi avut episcopi sufragani, și demonstrația, cu noi argumente, reluând vechea idee că organizarea bisericească, autocefală, de tip mitropolitan pe pământul românesc, a fost o realitate din epoca Sinodului I Ecumenic. În plus constatăm, prin mărturii arheologice și aghiografice, existența martirilor din Tomis și Scythia Minor, apoi ecumenicitatea Bisericii din Scythia Minor prin mărturisirea crezului niceo-constantinopolitan, contribuția monahismului din aceste părți, a „călugărilor sciți”, la dezvoltarea culturii europene, locul și rolul mitropoliei Tomisului în cultura daco-romană și română. Autorul aduce noi mărturii documentare privind autocefalia românilor în secolele XI-XII și relațiile cu Bizanțul în această perioadă, statutul Bisericii Basarabiei de-a lungul timpului când a fost alipită forțat Bisericii Rusești, considerația autorului că, prin reactivarea Mitropoliei Tomisului, Patriarhia română devine îndreptățită să-și exercite jurisdicția ei canonică asupra Bisericii din Basarabia, enumerând și câteva hotărâri necanonice privind Tomisul. În noua situație, reconsiderându-se teza mitropoliei și acceptându-se în cele din urmă, va trebui să fie corectată și ierarhizarea dipticelor scaunelor episcopale⁹.

Volumul de față lasă impresia generală că este rodul unei munci remarcabile, savârșită cu acribie și asiduitate, bazată pe o documentare masivă constând din multe repere bibliografice repartizate în *Izvoare și Lucrări (cărți, studii și articole)*, cele mai multe fiind lucrări esențiale. Asupra valorii științifice în sine a lucrării se va pronunța, desigur, numai timpul. Noi am considerat, însă, o datorie să o semnalăm ca pe o lucrare extrem de importantă și să evidențiem anumite aspecte de analiză ascuțită care slujesc unui scop măreț și just, acela de reactivare a vechii Mitropolii a Scythiei Minor. Această judicioasă lucrare trebuie să devină una de căpătâi la istoria Mitropoliei din Dobrogea.

Nu în ultimul rând, în calitate de simplu preot ortodox, trăitor pe alte meleaguri, doritor, alături de toți confracții și de bunii creștini ai ținuturilor ancestrale, al împlinirii mult așteptatei reactivări utile a Mitropoliei Dobrogei, considerăm că volumul de față oferă elemente deosebit de prețioase, care îmbogățesc documentarea unei idei nobile în mod concret și eficient.

Valoarea volumului este sporită și de forma redacțională deosebită. Semnalăm doar folosirea notelor la subsolul fiecărei pagini, așa cum se cuvine unei lucrări științifice de ținută academică, la care se alătură prezentarea alfabetică a bibliografiei, lista de prescurtări și atât de utilul indice de nume și imagini al monumentelor bazilicale.

Pr. Gh. Naghi

⁹ „Jurnalul național” din 27 martie 2006 a înregistrat lansarea cărții acestuia la Biblioteca Academiei Române pentru data de 28 martie 2006, în Amfiteatrul „Ion Heliade Rădulescu”, ca și a volumului omagial dedicat sărbătoririi a 60 de ani de viață ai autorului. Preotul profesor omagiat este de câțiva ani profesor titular la Facultatea de Drept și la Facultatea de Teologie din cadrul Universității „Ovidius” din Constanța, iar în prealabil a fost profesor titular la Facultatea de Teologie din București.

Cele două sigilii, primul din secolul X, iar al doilea din secolele X-XI.

Francisc PALL, *Diplomatica latină din Transilvania medievală*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ionuț Costea, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2005, 292 p.

Este lăudabilă inițiativa tânărului istoric Ionuț Costea (și a editurii Argonaut) de a reedita, prin volume tematice, opera istoriografică a lui Francisc Pall.

Francisc Pall este un nume care, cel puțin pentru medievisti, rămâne de referință. Contribuțiile sale în domeniul științelor (zise) auxiliare ale istoriei, în stabilirea normelor de editare a documentelor latine privitoare la Transilvania (Seria C-Transilvania din *Documente privind Istoria României și Documenta Romaniae Historica*) sau în restituirea critică a unor realități trecute rămân până astăzi un model de abordare, caracterizat prin acribie științifică, eleganța exprimării și exigența, dusă până la pedanterie, privind corectitudinea textului tipărit.

Fiind vorba de o „restituire”, ne așteptam ca ea să se facă în spiritul ce l-a caracterizat și pe autorul ei. Din păcate, acribia și exigența lipsesc, volumul, care își propune „atragera atenției lumii academice românești pentru redescoperirea unei personalități de anvergură europeană”, riscând să sporească numărul acelor lucrări, din păcate destul de numeroase, făcute pentru „a mai bifa un titlu”.

Sine ira, ne vom referi la câteva aspecte care, în opinia noastră, diminuează valoarea întreprinderii.

În primul rând, numărul mare al greșelilor de tipar, de exemplu, nu mai puțin de 5 la o singură pagină (p.124). Dacă unele sunt simple inversiuni sau înlocuiri de litere (de ex.: *se șerbire*, în loc de *de șerbire*, p.124), altele modifică radical înțelesul frazelor: explicând sensul termenului *infideles* – *necredincioși* față de rege, în actele latino-maghiare, aflăm, cu stupoare, că în cele papale el are sensul de *pagini*, în loc de *păgâni* (p.124). Sau, la p. 201, fiind în discuție titulatura lui Sigismund, aflăm că acesta „pe lângă titlul de rege al Ungariei, purta din anul 1411 pe acela de rege al *românilor* (în loc de *romanilor*), apoi din anul 1420 și pe acela de rege al Boemiei, ca în 1433 să devină și împărat al *românilor* (în loc de *romanilor*)”. În cazul textelor latine, substituirea literelor capătă, uneori, accente comice; la p. 52 citim formula: „*Datum per manus...magistri Johannis, electi Albensis ecclesie, dilecti et fidelis nostri, sule* (în loc de *aule*) *nostre vicecancellario*.” Și multe altele...

De aceeași „maladie” (a erorilor tipografice) suferă, de altfel, și volumul apărut în anul 2003, sub titlul *Români și Cruciada târzie*, care reunește zece dintre studiile consacrate acestui subiect, redactate de Francisc Pall în limbile română, franceză și italiană. Dacă, în acest caz, justificarea a fost axată pe motive independente de persoana celui ce a îngrijit ediția, ne întrebăm, acum, care au fost cauzele pentru care „au scăpat”, din nou, o mulțime de greșeli care afectează considerabil calitatea cărții?

Un alt aspect deficitar îl constituie notele de subsol. Ele au fost preluate *ad litteram* din studiile lui Francisc Pall, creându-se în acest fel nu numai confuzii, ci și inadvertențe. De exemplu, la Pall (în ediția din 1956) apare: „Vezi mai jos, p. 37”, referindu-se la propriul studiu (p. 89, nota 161), pe când la pagina indicată, în prezentul volum regăsim un fragment din *Studiul introductiv*. Și nu este singura situație de acest fel! Când s-a intervenit la note, s-a făcut aleatoriu; la p. 88, nota 158, citim: „Fr. Pall, *Contribuții la problema locurilor de adevărire din Transilvania feudală (secolele XIII-XV)*, în volumul de față, p...” (numărul paginii nu a mai fost completat), la p. 102, nota 222, citim: „Vezi mai sus, p...” (necompletat), pe când în ediția din 1956 este specificată p. 10.

Când Francisc Pall și-a redactat aceste studii, apăruseră cele două volume din veacul XIII și primele patru volume din veacul XIV ale colecției DIR-C, materialul documentar fiind pregătit pentru tipar până la anul 1380, sub forma volumelor V, VI și VII. De aceea trimiterea la sursele documentare (până la anul 1380) se raportează la aceste volume (aflate atunci în curs de finalizare), care au apărut, însă, mult mai târziu, sub forma colecției DRH-C (vol. X-XV). Cititorul neavizat caută în zadar DIR-C, veac XIV, vol V, de pildă, pe care nu are cum să îl găsească, această neconcordanță, nesemnaltă de responsabilul ediției, lăsând loc confuziei.

De fapt, viciul de formă provine dintr-unul de fond: nerespectarea unor principii/norme de editare, care se impun și în restituirea textelor contemporane. Dacă îngrijitorul ediției a avut în vedere asemenea norme, nu știm, pentru că nu precizează și nici nu putem deduce, deoarece intervențiile domniei sale, minime de altfel, nu se supun niciunei reguli.

O ediție critică nu admite modificări ale textului conceput de autor; eventualele precizări, explicații, rectificări făcându-se în note de subsol de către editor. Or, la p. 89 întâlnim două „rectificări” făcute tacit și anume: *Ungaria*, în loc de *R. P. Ungară* (1956, p. 247) și *Cehoslovacia*, în loc de *R. Cehoslovacă* (Ibidem). Trecând peste faptul că Cehoslovacia nu mai există de mult sub această denumire (ci sub forma a două state, Cehia și Slovacia), nu putem să nu acuzăm faptul că dorința de „actualizare” a scrierilor lui Francisc Pall s-a limitat la atât.

O ediție critică presupune, de asemenea, întregirea bibliografiei (aducerea ei la zi), clarificări legate de aceasta (și în acest caz ele se impuneau cu prisosință), afirmarea opiniilor proprii editorului în legătură cu anumite aspecte etc., toate acestea în note de subsol diferențiate de cele ale autorului. Dacă Ionuț Costea nu și-a propus o „restituire critică”, câteva lămuriri privind măcar „regimul” notelor de subsol ar fi fost bine venite, pentru ca volumul să își dobândească în mod real utilitatea.

Din cele patru studii alese pentru această ediție, trei sunt legate oarecum tematic, abordând diplomația latină cu referire la Transilvania (sec. XI-XV), practica scrisului în cancelaria voievodală și în locurile de adevărire, funcționarea acestor instituții etc.

Notă discordantă face studiul referitor la cronologia documentelor privind Transilvania (sec. XI-XV), cronologia istorică fiind o știință auxiliară de sine stătătoare, care are cu totul alt obiect de cercetare decât diplomația. Înțelegem motivația editorului, aceea de a restitui cele mai reprezentative contribuții ale lui Francisc Pall pe tărâmul științelor considerate secundare ale istoriei, dar lipsit de anexele adiacente (sunt date doar două), acest studiu își pierde consistența și rostul practic, pe care și l-au propus inițiatorii acestui demers.

Studiul introductiv ne propune o altfel de „întâlnire” cu Francisc Pall, mai umană, dincolo de „limitele operei savant elaborate”. Utilizând în bună măsură acte, corespondență din fondul personal, păstrat la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Ionuț Costea reface profilul intelectual și moral al profesorului și cercetătorului Francisc Pall.

Încheiem cu o „statistică” menită să oblige la reflecție: în studiul de 96 de pagini *Diplomatica latină*, apărut în 1956, s-au strecurat 5 greșeli tipografice minore, reeditarea lui în 2005 atingând „performanța” de a „scăpa” 5 greșeli pe o singură pagină (p. 124).

Speranța noastră este ca „grija” pentru edițiile viitoare să fie mai responsabilă, pentru ca numele lui Francisc Pall să își păstreze prestigiul intelectual.

Lidia Gross

Radu MANOLESCU, *Socotelile Brașovului. Registrele vicesimale*, vol. I-II, ediție anastatică îngrijită de Ionel Cândea și Radu Ștefănescu, Braïla, Muzeul Braïlei, Edit. Istros, 2005, 585 p., 490 p.

Înscriindu-se în inițiativele de accesibilizare a izvoarelor istoriei medievale a Transilvaniei și a Țărilor Române în general, ediția anastatică a *Socotelilor Brașovului* în transcrierea lui Radu Manolescu, îngrijită de Ionel Cândea și Radu Ștefănescu, aduce în discuție o nouă manieră de restituire a documentelor Evului Mediu, ilustrând istoria românilor, dar ne pune indirect și o problemă de etică istorică. Ne oprim asupra primelor două volume ale seriei de cinci, care au văzut deja lumina tiparului.

Regretatul istoric și paleograf Radu Manolescu a adus o veritabilă contribuție la cunoașterea și înțelegerea relațiilor comerciale ale orașului Brașov cu Țara Românească și Moldova, prin prelucrarea cantitativă și calitativă a datelor conținute de registrele vicesimale brașovene, rezultatele cercetărilor sale rămânând un reper greu egalabil și astăzi pentru toți istoricii interesați într-un fel sau altul de aspectele economice ale legăturilor dintre Țările Române. Însemnările realizate de către istoric în arhive, după actele originale, s-au păstrat și au fost valorificate de către editori prin intermediul publicațiilor luate acum în discuție, cu contribuția Muzeului Braïlei, instituția care a achiziționat manuscrisele.

Primele două volume ale seriei *Socotelilor Brașovului*, cuprinzând registrele vicesimale din anii 1497/98, 1529, 1530, 1542, 1543, 1545, reprezintă așadar transcrierile lui Radu Manolescu (iar nu traduceri, așa cum a menționat Ionel Cândea în nota asupra ediției, p. V-VI), aparținând perioadei de documentare pentru binecunoscuta sa teză de doctorat, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV-XVI)*, publicată la București, în 1965.

În prezenta ediție, transliterările au fost scanate direct după însemnările originale ale istoricului și publicate fără culegerea computerizată a materialelor, fără traducerea lor, fără note critice ale editorilor și fără o tablă de materii. Practica merită așadar o discuție ceva mai detaliată. Edițiile anastatice reprezintă într-adevăr o modalitate de editare a documentelor deja consacrată în exteriorul țării noastre, dar punând accentul pe actele în original, însoțite de o minimă critică externă și internă a izvoarelor respective.

Modalitatea de restituire utilizată în actualele volume a fost justificată de către editori prin perioada prea mare de timp necesară pentru realizarea unui proiect similar practicilor din afara țării

noastre, cât și prin costurile materiale imense ale publicării unui număr dublu de tomuri, în condițiile în care ar fi fost scanate sau fotografiate registrele originale. S-a preferat formula mai facilă din toate punctele de vedere a restituirii transliterărilor lui Radu Manolescu, care reprezintă oricum o contribuție, având în vedere stadiul actual al editării documentelor medievale.

Dar acest procedeu ridică în opinia noastră niște probleme de deontologie istorică, pe care le expunem *sine ira et studio* în cele ce urmează. Aspectul pozitiv al inițiativei îl constituie clar restituirea documentului medieval, chiar într-o formă deja prelucrată, având plusurile și minusurile ei, dar care suplinește neajunsurile de sistem și de organizare arhivistică din țara noastră, unde sursele ilustrând Evul Mediu, din varii motive, sunt mai greu accesibile. Pe de altă parte, aportul lui Manolescu este acela de a fi completat socotelile deja publicate în colecția *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen, Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt*, Brașov, cu volumele I (1503-1526), 1885; II (1526-1540), 1889 și III (1541-1550), 1896. În fișe, istoricul face referire la materialele deja publicate, menționându-le succint prin însemnări (spre exemplu, în volumul I, la p. 104-107, aduce completări la registrul din 1530, publicat în *Quellen* II, p. 232, 233).

Unul dintre marile neajunsuri ale ediției este însă lipsa unor note critice. Chiar dacă registrele originale sunt mai greu de transpus într-o formă de restituire fotografică, totuși s-ar fi impus o minimă confruntare cu documentul în sine, pentru a decela eventualele inadvertențe, inerente oricărei transcrieri, chiar și a uneia realizate de către un mare paleograf. Acest fapt ar fi dat într-adevăr valoare restituirii. Singurele referiri de critică externă a actelor, sub forma descrierilor, sunt realizate în manuscris de către Radu Manolescu, înainte de a începe să transcrie fiecare registru vigesimal. Partea mai puțin confortabilă pentru o astfel de ediție anastatică o reprezintă însă preluarea necritică a unor manuscrise aparținând unui mare istoric, aflat la momentul redactării lor într-o anumită etapă a evoluției sale profesionale. Deși demersul se vrea un omagiu indirect al activității de o viață a lui Radu Manolescu în slujba cunoașterii și valorificării documentelor medievale, rezultatul nu se ridică la înălțimea așteptărilor. Istoricii de azi n-ar trebui să rămână cantonați în ceea ce înaintașul lor a putut să ofere, ci ar trebui să pună accentul și asupra contribuției lor, prin care să arate că-i apreciază eforturile și-i urmează exemplul în muncă.

Memoria lui Radu Manolescu considerăm că ar merita mai mult decât restituirea directă a fișelor sale, cu însemnările cifrice aferente din *laboratorul* istoricului și cu inerentele nesiguranțe de transcriere ale celui aflat pe atunci în formare. Nu pentru că materialele nu sunt valoroase din punct de vedere istoric, ci dimpotrivă, pentru că pilda pe care un mare istoric o dă nu sunt doar lucrările și achizițiile cunoașterii lui, ci și ceea ce a reușit să insuflă în cei care-i continuă într-un fel sau altul menirea. Iar această menire ar trebui să depășească nivelul formal al redării, pentru a-l urma pe magistrul în ceea ce a transmis de fapt posterității: necesitatea formării unui istoric medievist complet, cu abilități paleografice și lingvistice deopotrivă cu cele scriitoricești și metodologice, care să restituie critic realitățile trecutului, conținute de izvoarele istorice.

Daniela Mitea

Dan Horia MAZILU, *Lege și fărădelege în lumea românească veche*, Iași, Edit. Polirom, 2006, 557 p.

Lucrarea lui Dan Horia Mazilu abordează un subiect care se revendică de la teoria și practica juridică din trecutul românesc, dar evoluează spre restituirea unei istorii a dreptului deopotrivă codificat și aplicat, constituindu-se în plan ideatic într-o istorie a violenței (concretă și imaginată) și a represiunii sale. Demersul este proiectat de pe pozițiile metodologice ale antropologiei, imagologiei și semanticii istorice, ceea ce conferă conținuturilor dimensiuni multiple, apropiindu-le de latura umană a reprezentărilor asupra realităților istorice trecute.

Perioada sondată prin intermediul acestui discurs asupra formelor de manifestare a violenței, impunerii unei anumite ordini și implicit a exercitării puterii, politice și nu numai, este cuprinsă, prin intermediul majorității exemplurilor oferite de către autor, între limitele temporale ale secolelor XVI-XVIII

(cu unele excepții aparținând veacului XV sau începutului de secol XIX), denumite generic *lumea românească veche*, a *amurgului* Evului Mediu, a epocii premoderne și a începutului celei moderne. Spațiul asupra căruia se focalizează analiza este circumscris prin ilustrare la teritoriile extracarpătice ale Munteniei și Moldovei.

Varietatea informațională dublează valorificarea într-o manieră originală a surselor documentare, narrative, juridice, religioase, literare și folclorice, într-o manieră interdisciplinară, orientată mai puțin spre analiza istorică, cât mai ales spre cea interdisciplinară și filologică. În economia lucrării se îmbină armonios informațiile din izvoarele istorice cu datele pe care istoriografia mai veche sau noile tendințe le pot oferi. Perspectiva rămâne cu precădere filologică.

Structura demersului se constituie în cinci mari secțiuni, dintre care prima este introductivă și argumentează discursul asupra *făcătorilor de rău* ca pe un studiu dedicat deopotrivă violenței și puterii (p. 13-41), evidențiind categoriile posibilelor *delincvenți* (p. 42-72), dar și modalitățile reglementate de sancționare a *infracțiunilor*, care erau considerate păcate în Evul Mediu și epoca premodernă, sub influența legilor divine, preluate în dreptul canonic. În acest context, autorul conturează o scurtă istorie a reglementărilor juridice, reliefându-le evoluția de la norma divină, universalistă, până la codificările particulare aparținând spațiului Țărilor Române, hotărâtor influențate de normele legislative de sorginte bizantină, transmise însă prin filiera limbii slavone (p. 73-97). Violența se dezvăluie astfel sub forme nuanțate, de la cea concretă, a gestului de forță în sine, la cea decurgând din exercitarea puterii politice (p. 15-21, 23-29) sau cea mai subtilă, a limbajului (p. 38-41). Tot într-o manieră diversificată sunt surprinse și categoriile celor considerați răufăcători, între care pe lângă marginalii sociali sunt incluse și alte potențiale tipologii de devianți, precum armatele retrăgându-se în dezordine în urma unor operațiuni militare sau păstorii, posibile gazde tăinuind eventuali hoți (p. 66-72).

Prima *infracțiune* a omului este considerată a fi, din perspectivă biblică, chiar păcatul original, urmată apoi de prima crimă, a lui Cain care-l omoară pe fratele său, Abel, pedeapsa divină pentru ambele vini fiind rânduită moartea. Primele așezăminte cu valoare juridică simbolică și primară, surse ale dreptului canonic creștin, cu trăsătura clară a indistinției dintre juridic și religios, dintre civil și penal, sunt apreciate a fi cele zece porunci (p. 79-82). Autorul aduce în acest context o observație pertinentă, aceea că în Evul Mediu în Țările Române nu se făcea încă o separație netă între legislația canonică și cea laică, între justiția bisericii și cea exercitată de puterea seculară (p. 86). El subliniază de asemenea și importanța codificărilor de influență bizantină din spațiul românesc medieval și premodern, constatată atât în conținutul normativ, cât mai ales în completarea și adaptarea lor ulterioară, urmată de traducerea în limba română în secolul XVII și de folosirea lor ca și cărți de învățătură, dublând nevoile concrete ale practicilor juridice cu necesitățile unei bune cunoașteri teoretice a legilor (p. 86-93).

Următoarele trei secțiuni, care constituie de fapt nucleul cercetării, sunt denumite după modelul poruncilor biblice: *să nu furi*, *să nu ucizi* și *să nu fii desfrânat*, reprezentând tot atâtea tipuri de *fărădelegi*, care ajung să fie obiectivate și de aspectele cotidiene, reflectate în mentalitățile și imaginarul în genere al omului medieval și premodern.

Capitolul relevând aspectele legate de furt cuprinde ca delikte hoția domestică (furturile de animale, obiecte prețioase, cărți), delapidarea și falsificarea de bani și de acte (p. 121-161). Fiecare categorie este ilustrată cu exemple reprezentative, alese în așa fel încât să formeze o imagine asupra fiecărei tendințe evidențiate, sub forma studiilor de caz. Un aspect interesant relevat este furtul de cărți, care ulterior erau vândute chiar de către hoții lor (pentru exemple, vezi p. 135-137). Utilizarea predilectă a studiilor de caz ca manieră de ilustrare și de elaborare a lucrării nu reușește însă să surprindă evoluții, ci particularizează mai degrabă anumite aspecte, care doar strânse laolaltă izbutesc să confere un aspect unitar sintezei-mosaic. Analiza nu depășește nivelul exemplificativ, fragmentar, dar maniera de structurare ajunge totuși să confere lucrării o imagine încheiată, dincolo de diversificarea de abordare care o caracterizează.

Contribuția adusă din perspectivă filologică la scrisul istoric se obiectivează prin utilizarea unor surse literar-folclorice capabile să dezvăluie alte dimensiuni ale aceluiași problematici. Spre exemplu, furtului de cai, frecvent atestat încă în documentele secolelor XV-XVI, îi este adăugată o

importantă semnificație venită dinspre folclor, prin valorizarea *Cântecului lui Sbangă haiducu* (cules în județul Mehedinți), cu indicații, având accente umoristice, asupra a cum se poate fura *nevinovat* o herghelie întreagă (p. 128-129). Deși sursa este evident mult mai târzie ea păstrează înglobate în moștenirea de tradiție pe care o conține, și aspecte ale unui timp istoric mult mai îndepărtat, relevând realități umane similare.

Capitolul referitor la omor se conturează prin sublinierea în primul rând a violențelor de acest gen ale puterii centrale în lupta pentru menținerea controlului politic, în fața unor posibili pretendenți, mulți domni aflați în exercițiul funcției ridicându-se, la rândul lor, din categoria *pribeșilor* (p. 171-176). Se arată, de asemenea, felul în care unor domni precum Vlad Țepeș și chiar Ștefan cel Mare li s-a creat în mediile externe o imagine negativă din perspectiva actelor de violență (p. 176-189). Sunt discutate tendințele tiranice și criminale ale domnilor, în special prin intermediul viziunii cronicarilor, autorul punând de altfel accentul, cu predilecție și în cuprinsul întregului demers, pe sursele narative (p. 174-176, 214-219). Modalitățile de a ucide sunt semnalate divers, dintre acestea o importanță aparte acordându-se omorului prin otrăvire (p. 199-203), dar și celui violent, direct sau mijlocit de o tortură prealabilă, apanaj posibil al unor ucigași plătiți (p. 242-244). Special era cazul adversarilor domniei, care, dacă nu ajungeau să fie omorâți, erau mutilați, iar apoi exilați în mediul monastic (p. 244-251).

Referitor la *crima cea de toate zilele* sunt ilustrate omorurile obișnuite, atestate mai ales prin amenziile (*deșegubinele*) plătite pentru răscumpărarea vinilor (p. 254-260). Categoriile de infractori erau dintre cele mai diverse, jaful putând fi săvârșit însă și de categorii atipice, precum ostași, răsculați împotriva nedreptăților sociale și pretendenți la tron (p. 263-271). În categoria jefuitorilor cu mână armată au fost incluși tâlharii la drumul mare, boierii briganzi și haiducii (p. 284-306). Autorul insistă asupra acestora din urmă, evidențiind semnificații ale activității lor, așa cum au fost ilustrate de-a lungul timpului, inclusiv în contribuțiile reprezentanților generației pașoptiste, precum Costache Negruzzi, Alecu Russo și Vasile Alecsandri. Sursele folclorice sunt valorizate și în acest context, pornindu-se de la ideea că haiducii erau niște *tâlhari mântuiți de imaginarul popular*, atitudinea față de ei oscilând însă între percepția ca *eroi ai dreptății* și acceptarea statutului lor de excluși, de marginali (p. 306-322).

Contribuția autorului în ceea ce privește *imaginarul tâlhăriei* se remarcă precizarea locurilor predilecte ale acțiunii răufăcătorilor, coîncizând implicit cu spațiile insecuritate consacrate încă din Evul Mediu, fie prin inaccesibilitate, fie prin prea multă izolare sau, din contră, prin mulțime coplesitoare: pădurea, muntele, drumurile, trecerile peste apele curgătoare și iarmaroacele (p. 325-334). *Toponastica brigandajului* este confirmată printr-o serie de exemple, de genul *Fântâna Haiducilor* și *Poiana Hoșilor* (p. 325). Timpul tâlhăriei este asociat, ca și în cazul ocupațiilor licite, cu anotimpurile călduroase ale anului, acest gen de delict fiind considerat tocmai din această perspectivă ca o activitate *sezonieră*. Furtul de orice fel era asociat în imaginarul popular cu misterul nopții, deși multe acte de acest gen erau săvârșite ziua (p. 332-334).

Capitolul revendicându-se de la porunca biblică *să nu fii desfrânat* impune o perspectivă poliedrică asupra manifestărilor sexualității în contextul modelului familial și moral creștin imprimat de către biserica ortodoxă. Derogările de la maniera tradițională puteau îmbrăca fie forma violenței vădite, fie pe cea a încălcării printr-un comportament deviant a normelor moralei creștine. Astfel sunt ilustrate comandamentele familiei ca probleme ale cuplului, evidențiindu-se dimensiunea lăcită sau ilicită a anumitor gesturi și conduite în interiorul și în afara mediului domestic, reglate prin mecanismele etice și juridice corectoare și de cenzură ale bisericii și, după gravitate, ale puterii seculare (p. 359-384). Violența celor care dețineau puterea se manifesta și în această latură a existenței umane, prin abuzuri sexuale specifice, prin prevalarea de drepturile pe care autoritatea politică, dar nu și cea morală i le conferea (p. 385-392). Exemplele de devianță și sancționările lor sunt completate și prin relevarea unui întreg utilaj mental legat de sentimentul dragostei, spre exemplu, de *comercializarea farmecelor* (*bani după sărutat, bani după iubit*), practică ilustrată în unele poezii populare (p. 438). Prin evidențieri pertinente transpare astfel imaginarul uman, dincolo de norma prescrisă și de cea aplicată, în care granița dintre licit și ilicit devine mult mai permeabilă decât ar putea-o stabili reglementările legilor divine sau umane.

Ultima secțiune, constituindu-se într-un capitol final, abordează problema represiunii actelor de violență și implică a impunerii unei anumite ordini, despre care autorul concluzionează că de fapt nu a fost și nu va fi *niciodată atinsă* pe deplin. Importante sunt considerate acțiunile prin care violența era ținută sub control în anumite limite, dictate firește de *sensibilitățile* epocilor respective, în care cruzimea avea dimensiuni mult sporite față de ceea ce ar fi perceput ca suportabil în zilele noastre. Sunt detaliate prin exemplificare marea majoritate a categoriilor de pedepse, de la blestem la privațiunile financiare, de la reclusiune, excludere și semnele de infamie până la pedeapsa capitală (p. 470-518). De asemenea, sunt precizate și categoriile de persoane ocupându-se cu păstrarea ordinii (p. 445-455) și cu ducerea la îndeplinire a osândelor, călăii fiind numiți *agenții morții* (p. 508-510). Cea mai pilduitoare pedeapsă nu se situa însă în planul material al existenței, nu se concretiza prin dispariția fizică a ființei, ci se obiectiva în imaginar prin restricționarea accesului sufletului la viața veșnică, refuzul mântuirii pentru păcat, pentru grava încălcare a poruncilor divine. Astfel, autorul relevă exemplificativ și sintetic faptul că reprezentările despre iad erau populate cu două mari categorii: tâlharii și păcătoasele (p. 518-520).

Concluziile acestei lucrări asupra istoriei violenței și a formelor sale de manifestare în *lumea românească veche* se circumscriu ideii de putere. Violența poate favoriza accesul la putere, după cum din deținerea și prevalarea de putere se pot naște acte de violență. Legea, fie ea nescrisă sau scrisă, impune un reper, precum și obligativitatea limitării acțiunilor care depășesc anumite norme morale, religioase sau juridice dintr-o societate. Legea nu poate stopa fărădelegea, ele există simultan, în contextul în care prima are un rol reglator asupra celei de-a doua. Aceste aserțiuni, atemporale în spiritul lor, vin să releve faptul că esența manifestărilor umane, cu devianțele și acțiunile de cenzură specifice pentru fărădelegi, este în fond aceeași de-a lungul timpului.

Ceea ce deosebește esențial lumea medievală și premodernă de etapele ulterioare este sensibilitatea diferită față de anumite probleme ale existenței, printre care am remarca agresivitatea în general, percepția sentimentului religios, a celui al ierarhiei și al privilegiului. Legea vine de fapt să corecteze fărădelegea, pentru a restabili balanța ordinii, măsura din lucruri, dar în realitate intervine doar pentru a controla prin mecanismele dominante ale puterii tendințele spre violență, pe care uneori nici deținătorii puterii înseși nu și le puteau întotdeauna cenzura.

Lucrarea se remarcă în primul rând prin tendințele ideatice în acord cu noile orientări istoriografice, dar și de analiză filologică, prin florilegiul de exemple, amplă și diversă bibliografie trecând dincolo de domeniul juridic și ajungând până în cel al reprezentărilor asupra existenței umane în spațiul românesc, reușind într-o manieră originală să formeze, prin interdisciplinaritatea sa, o imagine generală asupra a ceea ce a însemnat violența în trecutul Munteniei și Moldovei. O imagine accesibilă, interdisciplinară într-o măsură mai mare decât istorică, dar care se dezvăluie oricărui iubitor al trecutului, fie el istoric sau nu.

Această imagine și implicit modelul de abordare a faptelor și fenomenelor pot fi detaliate din perspectiva științei istorice, cu analizele de rigoare, astfel că lucrarea se poate constitui într-un îndemn spre o cercetare mai aprofundată, detaliată secvențial doar pe anumite aspecte ale largii problematice a violenței, preocupările în domeniul unei *altfel de istorii a dreptului* făcându-și loc din ce în ce mai mult în peisajul istoriografic românesc.

Daniela Mitea

Victor NEUMANN, *Neam, popor sau națiune? Despre identitățile politice europene*, ed. a II-a, București, Edit. Curtea Veche, 2005, 230 p.

Convingerea lui Francis Fukuyama că în urma dispariției amenințărilor serioase la adresa capitalismului liberal asistăm la sfârșitul istoriei este contrazisă de o ideologie primejdioasă majoră ce domină începutul de veac XXI, la fel cum o făcuse și la debutul secolului precedent naționalismul. Fenomenul actual marcant al globalizării, departe de a reduce decalajele economice, accelerează radicalizarea națiunilor-state, lucru ce se petrece nu în rare cazuri și printre țările bogate (precum

Italia, Norvegia, Danemarca, Portugalia, Olanda ori Franța) prin creșterea în popularitate a dreptei radicale. Iar naționalismul, scrie unul dintre exponenții notabili ai filosofiei moral-politice actuale, Jonathan Glover, este „credința că o națiune trebuie să posede autodeterminare, [ceea] ce este îndeobște gândit în termenii necesității ca fiecare națiune să-și aibă propriul stat”. Însă, adaugă același autor, credința că o națiune trebuie să-și aibă propriul stat e ambiguă. „Problema nu e generată de sintagma «propriul stat», ci de obscuritatea conceptului de națiune însuși”¹.

În opinia aceluiași filosof, există două istorii ale naționalismului: una, multiplicată continuu, a popoarelor angajate în lupta legitimă pentru libertate, cealaltă, a naționalismului în forma conflictului tribal. Ar putea exista, ca urmare, un naționalism bun, legat de libertate și autodeterminare, sau atașamentul față de ideea de națiune-stat reprezintă o slăbiciune periculoasă ce trebuie ținută sub strict control, dacă nu reprimată pur și simplu?

Asemenea dileme pot duce adesea fie la interpretări ambigue – dacă nu la partizanate ireconciliabile –, fie la soluții exclusivist-autoritare. În România dezbaterile din peisajul istoriei, sociologiei și filosofiei politico-juridice ori din cel al criticismului cultural în general și cel al culturii politice în particular reflectă confuziile conceptuale prezente la nivel continental, cu precădere cele din spațiul fost comunist. Într-un asemenea context, un opuscul precum lucrarea lui Victor Neumann *Neam, popor sau națiune? Despre identitățile politice europene* (Edit. Curtea Veche, 2003) a cărei versiune în limba engleză intitulată *Conceptually Mystified: East-Central Europe Torn Between Ethnicism and Multiple Identities* a apărut anul acesta la Editura Enciclopedică, propune, avizat, o ieșire plauzibilă, eficientă și elegantă din impasul inadvertențelor și paralogismelor semantice, prin intermediul istoriei și analizei conceptuale. Efortul de clarificare a unor noțiuni situate în epicentrul acestei problematice explozive, precum națiune, popor (privite ca variabile fundamentale cultural-istorice), multiculturalitate, inter- și transculturalitate se propune explicit sub forma investigării relațiilor *cultură-structură* (p. 104), centrată cu precădere în analiza *limbajelor cultural-politice* (p. 111). General vorbind, autorul investighează, succint, devenirea, intensiunile și extensiunile unei terminologii al cărei caracter contradictoriu, adesea polisemic le-a scăpat prea multora, atât intelectualii cât și politicienii, din spațiul fost totalitar (și nu numai) în general, din cel românesc în particular.

În ciuda insistenței atâtor istorici și cercetători din sfera științelor sociale asupra relativei modernități a statelor-națiune europene, naționalitatea e adesea socotită ceva „natural” sau presocial. În plus, numeroase state europene nu au apărut doar ca vehicule ale unei conștiințe naționale preexistente, ci, în bună măsură, și din alte rațiuni. Mai mult, au existat mai ales în zone devenite posesiuni coloniale europene cazuri în care națiunea a reprezentat produsul statului-națiune și nu invers.

Interesele economice, a căror importanță în apariția națiunilor și statelor naționale nu poate fi neglijată, nu pot nici ele da seama de întregul proces. După cum ne-o sugerează clar textul lui Neumann, o mai profundă explicitare a naționalismului necesită examinarea unui complex de dimensiuni (în special nevoi) emoționale, avându-și propriile reverberații și reflexii conceptuale. Foarte adesea, indivizii devotați emoțional națiunii nu și-o reprezintă pe aceasta în formă instrumentală sau ca pe o construcție socială, ci, oricât le-ar suna unora de paradoxal, în termeni proprii (neo)tribalismului.

Neam, popor sau națiune? evidențiază drept implicații directe ale crezurilor și discursurilor identitare monocrome (unde naționalitatea reprezintă o componentă fundamentală a identității) formulate – din nefericire – nu de juriști, ci de către istorici, lingviști și etnografi (p. 106), marginalizarea ori excluderea minorităților (ex. la p. 89), constrângerile identitare (p. 91), asimilaționismul și discriminarea (p. 93). Precedată de o analiză istoric-conceptuală și istorico-politică, descrierea acestor atitudini și acțiuni le plasează în prelungirea proceselor cultural-politice de anvergură (confruntare și expansiune culturală, ideologică, politico-militară). Înrădăcinate în curentul

¹ J. Glover, *Nations, Identity, and Conflict*, în Robert McKim, Jeff McMahan (coord.), *The Morality of Nationalism*, Oxford University Press, 1997, p. 12.

romantic al cărui organicism, cult al *Volksgeist*-ului și al unității *Blut-Ehre* – surse ale naționalismului spiritual (p. 55), au condus la nașterea ideii de etnocultură și etnonațiune atât de profund asimilate în Europa centrală și de sud-est.

Difuzarea ideilor, modelelor și clișeele cultural-politice a cunoscut, inevitabil, codificări multiple, succesive transfigurări și nu arareori alterări substanțiale. Falsa asimilare a unor modele (cum ar fi cea a modelului francez al națiunii la noi), argumentează Neumann, a dus la polisemii ascunse, având ca rezultat fracturi în planul comunicării și (drept rezultat), în cel al armonizării politico-juridice transnationale, în special între estul și vestul continentului european. Soluția propusă are ca punct de plecare decodarea cât mai precisă a originilor și sensurilor originare, a traiectoriilor și alterărilor semantice ale conceptelor care fundamentează aceste modele. O asemenea exigență implică nevoia de analiză a limbajelor cultural-politice, care sunt, pe bună dreptate, privite ca rezultante ale conceptelor (p. 111). În vederea atingerii acestui obiectiv, Neumann desfășoară un demers comprehensiv stratificat, operând, implicit, cu două niveluri sau grade de tipologizare ideală (în gen max-weberian):

1) Cel dintâi, familiar multora, se apropie de schema analitico-euristică clasică a tipului ideal. Ea include practic toate analizele (inclusiv ale genezei și evoluțiilor) conceptelor-cheie și ale celor adiacente lor, de la *peuple*, *nation* și *Volk*, trecând prin *etnonațiune* și *etnocultură*, la *inter-*, *trans-* și *multiculturalitate*, până la valențele inovative ale conceptului de *identitate multiplă* în forma propusă de autor. Privite drept construcții cu rol direct explicativ al regularităților și faptelor rezultate din cercetarea istoric-conceptuală și empirică, aceste elaborări condensate îi pot deruta pe cititorii superficiali (în fapt au și făcut-o) care așteaptă ca ele să permită derivarea imediată de enunțuri „empiric controlabile”, cum ar spune Weber însuși, sau „soluții concrete”, cum le-au denumit unii critici ai lui Neam, *popor sau națiune*. Însă, privite ca instrumente analitice, nu (în primul rând) explicative, conceptele în cauză, împreună cu constelațiile de semnificații atribuite de autor, își dezvăluie caracterul – preponderent euristic – de idealizări derivate din metodologia socio-istorică, concepte-limită sau chiar modele teoretice *sui-generis* cu care comparăm realitatea.

În calitate de constructe mentale, ideale în sens logic, nu evaluativ, aceste scheme analitice generate de conceptele discutate (ori consecințele lor politico-juridice construite de autor) conservă, stilizează (adesea accentuat în cazul cărții în discuție, dând pe alocuri impresia unui laconism ce pare a-i fi nemulțumit pe cei mai puțin avizați, adepți ai cantității) caracteristici ale unor realități istorice vaste infinit mai confuze, bine cunoscute – în urma a lungi ani de trudă cărturărească – de către autor.

2) Cel de-al doilea nivel sau grad, care interferează pe alocuri cu primul, privește analiza idealizărilor efectuate de subiecții istorici (distincți sau colectivi) înșiși, cu precădere cele operate, involuntar, de naționaliști care își reprezintă națiunea inspirați fiind de modelul unui caz „pur” sau „ideal”. O atare idealizare înfățișează un popor locuind un teritoriu unic și unificat, mărginit de frontiere clare și nedispute, în interiorul cărora nu există minorități etnice. Acest „popor” este un trib; un singur grup etnic, vorbind aceeași limbă, împărtășind aceeași istorie și, drept urmare, având o cultură unică. În mod tipic o asemenea cultură include o credință religioasă comună; unitatea ei, subliniază Neumann, este susținută în însemnată măsură prin intermediul unui model educativ comun și ca urmare a accesului la aceleași surse de informare (p. 93).

Desigur, cazul ideal al națiunii tribale nu trebuie asociat modului în care europenii au trebuit să inventeze uneori triburile pentru a diviza teritorii precum cele ale Africii coloniale². În absența conflictelor generate de frontiere vagi sau disputate, s-ar putea spera ca națiunile tribale să trăiască în bună vecinătate, fiecare națiune bucurându-se nestingherit de propria (și nediluata sa) etnicitate, limbă, cultură și religie. Desigur, „idealismul” acestor reprezentări diferă radical de caracterul teoretic al instrumentelor de analiză. Neumann lasă să transpară clar acest lucru prin detașarea științifică cu care le folosește pe acestea din urmă în analiza celor dintâi. Glover folosește termenul „tribalism” cu referire la resorturile emoționale care „au făcut natural conflictul dintre englezi și francezi încă de la

² Vezi de exemplu Basil Davidson, *The Black Man's Burden: Africa and the Curse of the Nation-State*, New York, 1992, p. 206.

Azincourt”, adică, cu mult înaintea apariției statelor-națiune englez și francez. Tribalismul, continuă el, „ar putea fi fenomenul mai profund a cărui variantă dominantă este în prezent reprezentată de naționalism”(op. cit., p. 14).

Unitatea națiunii nu reprezintă un dat, ci mai degrabă o creație a membrilor ei. Alături de analogiile de inspirație romantică (asupra cărora voi reveni pe scurt), cele datorate Luminilor (ego-ul cartezian – cu profunde înrâuriri printre filosofii iluminiști, ori sinele noumenal kantian) între unitatea (personală a) indivizilor și cea a națiunilor (criticate, printre alții, de William James, Derek Parfit și David Hume) pot fi juste, însă în termeni incompatibili cu crezurile inițiatorilor lor, fie iluminiști, fie romantici; națiunile și indivizii nu au ca numitor comun doar existența unui suflet național ori a unui ego metafizic. Ele sunt, similar, mai curând artefacte decât entități având o natură dată.

În general se consideră că relațiile noastre ca indivizi cu alți indivizi particulari, cu grupul sau grupurile de indivizi care joacă un rol important în istoria noastră personală auto-creativă (dându-i forma, conținutul și tonul narativ, și de la care așteptăm receptivitate și recunoaștere a ceea ce suntem) se sprijină substanțial pe un fond cultural singular. Un cadru referențial comun, o istorie comună – dobândită prin participarea la aceeași educație – creează un context construit pe infrastructura unei limbi comune și în care relațiile și identitatea se pot împlini. Toate acestea generează dorința - apreciată drept naturală - ca limba și tradițiile culturale să supraviețuiască. Iar națiunea este privită nu arareori ca cel mai bun apărător al acestora, uneori, chiar ca înfrunghirea lor, spațiu de manifestare și validare a identității noastre singulare.

Unul dintre elementele remarcabile ale cărții care face obiectul acestei cronici este faptul că o asemenea interpretare standard și aparent de nedislocat, folosită adesea în diverse variante pentru justificarea sofisticată a naționalismelor (mai mult sau mai puțin benigne), este problematizată și depășită de Victor Neumann prin evidențierea unui „strat” polimorf al identității indivizilor: „Culturile nu îmbracă nicicând o cămașă de forță spre a se separa una de cealaltă, iar viața spirituală a omului nu se identifică doar prin intermediul unei tradiții” (p. 87). Considerând justificată dorința păstrării limbii și tradițiilor culturale ale comunităților și indivizilor, autorul argumentează în favoarea unui model neexclusivist inspirat de relativitatea discursului identitar propriu culturilor de frontieră (p. 91), care ar neutraliza diferențialismul rezultat din modelul (ideal) identității fixe, pure (p. 90), construite pe criterii unice, ireductibile și care ignoră caracterul convențional al acesteia.

Decodificarea unor concepte precum cel de etnocultură și etnonațiune și a modelelor identitare, atitudinale și acționale (în plan cultural și politic) fundamentale implicate de acestea l-au condus pe Neumann la evidențierea caracterului mitic al statului-națiune, potențial generator de conflicte etno-naționale. Totodată, cartea admite implicit nevoia esențială de mit (în calitate de componentă a oricărui model identitar) atunci când pledează pentru construirea mitului civic al trecutului european comun ca premisă necesară a apariției „identității social-civice” (p. 55), „patriotismului constituțional” (p. 58) și ca alternativă la mitul statului-națiune. Acesta este contextul în care este propus conceptul de *identitate multiplă*, ca negare a oricărei teorii a valorilor absolute, a ierarhiilor și exclusivismului, indiferent de criterii (p. 96). Determinată de apartenența la mai multe tradiții culturale și lingvistice care neutralizează nevoia unei identificări etnocentrice, exclusiviste, cu o singură asemenea tradiție, *identitatea multiplă* este prezentată atât ca o realitate (proprie unor spații și grupuri restrânse), cât și ca un model funcțional alternativ necesitând fundamentare juridică în vederea extinderii pe spații cât mai largi.

Deși studiul conceptelor și al implicațiilor lor asupra cărora se concentrează cartea acoperă zone europene extinse și diverse, el converge, treptat, către impactul și transfigurarea acestor idei în spațiul central și est-european, cu deosebire în cel românesc. Această structurare a lucrării nu este motivată de vreo competență limitată a autorului (foarte bun cunoscător al genezei și circulației ideilor politice și modelelor culturale europene de la Renaștere încoace), ci de naționalitatea publicului-țintă majoritar, precum și de persistența potențialului conflictual, xenofob și de intoleranță în general, alimentat de supraviețuirea modelelor organiciste, etnocultural și etnonațional, și de confuziile conceptuale (referitoare la ele) din discursul identitar românesc. Astfel, ultimul capitol investighează originea, evoluția și semnificațiile principalelor fundamente conceptuale (ex. neam, etnie, naționalitate, popor) ale acestor modele – între care cel de *neam* ocupă un spațiu prioritar

datorită conotațiilor sale pronunțat consangvine –, evidențiind dominanta lor romantică. Această insistență critică desfășurată mai amplu decât în cazul altor culturi a atras acuze de unilateralitate (uneori vecine cu atribuirea de antiromânism autorului). Imputarea este total nejustificată: privită în ansamblu, cartea se referă pe același ton la „vehiculări exclusiviste a noțiunilor identitare” identificate la nivelul altor culturi politice, precum cea germană, maghiară sau cea a evreilor din România (p. 127).

Importanța și noutatea unei asemenea perspective este confirmată la nivel internațional (deocamdată) de interesul pe care i-l arată o instituție mass-media majoră precum Radio Europa Liberă/Libertatea care va publica în foileton în jurnalul său electronic (*RFE/RL Newslines*), discuția centrată în jurul conceptului de *neam* (extrasă din textul în limba engleză), ori recenziile în curs de apariție în publicația culturală maghiară *Regio* și în revista prestigioasei *School of Slavonic and East European Studies* de la Londra. În țară, cartea se bucură de o atenție în creștere, atât sub forma rezistenței la ideile pe care le avansează, cât și a receptării lor pozitive, reflectată de dezbateri, cronici, polemici și de marele număr de cititori care au cumpărat-o.

Un aspect cu un oarecare grad de vulnerabilitate al lucrării ce o face pasibilă de critică (în special în absența unor cunoștințe din domeniul istoriei ideilor și filosofiei politice din partea cititorului, sau dacă sunt ignorate obiectivele limitate asumate de autor) este caracterul adesea lapidar al scriiturii; de aceea doresc să vin nu atât în sprijinul lui Victor Neumann, cât în cel al cititorului cu câteva clarificări sau nuanțări, cred eu, necesare.

Printre pozițiile prezente în carte care pot induce în eroare se numără și atitudinea favorabilă, aparent la modul necondiționat, a autorului față de indiscutabilele realizări teoretice ale iluminismului (vezi p. 55, 61, 62). În fapt, *Neam, popor sau națiune?* conține mai curând expresia preferinței principiale față de o alternativă teoretică superioară – cel puțin din punct de vedere „rațional-umanist” (dimensiuni în fond ele însele foarte problematice) – în raport cu alte mișcări ideatice, decât un atașament fără rezerve față de iluminism; aceasta întrucât un specialist recunoscut în cultura epocii Luminilor precum Victor Neumann s-a întâlnit adesea cu inevitabilele ei „efecte secundare”. În această ordine de idei aș atrage atenția cu simplu titlu de exemplificare asupra câtorva dimensiuni mai puțin luminoase ale unui curent atât de complex.

Impulsul iluminist către universalizare ori totalizare a avut un rol esențial atât în conceperea ego-ului individual în termenii unei definiții general formale ce exclude diferențierile istorice concrete, cât și în fundamentarea definiției acestui eu universal pe criterii formale ce nu pot fi aplicate formal. Definiția se prezintă ca un principiu formal când este aplicată în vederea distingerii dintre un grup ori individ și altul, acționând pur stipulativ, prin urmare arbitrar. Pericolul ar sta în faptul că un individ sau un grup de indivizi ar putea fi excluși în baza acestui principiu în așa fel încât să li se conteste până și statutul de minoritate. Atâta vreme cât criteriul de discriminare este el însuși sustras scrutinului istoric ori empiric, proprietățile atribuite în aplicarea criteriului sunt de asemenea inaccesibile și plasate dincolo de argumente.

Deși insistă puțin și relativ neunitar asupra implicațiilor problematice ale tezelor iluministe, Victor Neumann nu le trece cu vederea. În această ordine de idei semnalez că respingerea, ca periculos, pe care o face apetitului pentru descrieri abstracte în detrimentul analizei comportamentelor sociale concret-istorice (p. 108) contrazice anistorismul iluminist abstract prin care era definit ego-ul, anistorism ce implică logic suspiciunea față de diferențierea istorică (și, implicit, față de orice definiție istorică a identității); principiul rațiunii ori judecății universale implică contestarea distincțiilor de acest tip: nu numai că cineva poate fi judecat conform acestui singur criteriu, dar consecințele includerii sau excluderii în virtutea lui sunt, în termenii principiului universalității, nelimitate. În profundă divergență cu aceste judecăți, Neumann consideră că universalul nu poate fi înțeles cu sens de valoare transistorică (p. 85), autorul invocând adeseori necesitatea contextualizării regionale și istorice a identității (p. 94). Diferența atribuită evreilor de naziști a fost considerată fundamentală, iar decizia decurgând din această judecată se sprijinea pe faptul că nu exista nicio „rațiune” împotriva distrugerii diferenței. Aserțiunea lor în ceea ce privește particularismul era formulată în termenii principiilor universaliste. Arbitrariul la care aceasta invită este exemplificat nu doar de pseudo-știința rasială nazistă, ci și de (doar) aparent haoticele cotituri ce au condus la Soluția Finală.

Desigur, ar fi absurd să tragem concluzia că în cadrul conceptual al genocidului în general ori al celui nazist în particular (pe care îl invoc aici ca pe un caz extrem – aparținând unei categorii conținând manifestări precum genocidul, deportările și internările pe criterii etnice, purificarea etnică, expulzarea, asimilarea forțată, persecuțiile și discriminările pe criterii etnice, deloc rare în istoria europeană ori în cea românească – în care principiile exclusiviste și „purificatoare” vizând eliminarea diferenței au fost duse până la ultimele consecințe) nu se regăsesc decât idei de inspirație iluministă. Ponderea filosofiilor și a unora dintre științele secolului al XIX-lea (precum biologia ori lingvistica) este indiscutabil superioară oricăror idei și teorii din secolele precedente³.

Drept replică dată universalismului, formalismului, impersonalismului și uniformismului iluminist, atitudinea romantică propunea respectul pentru individualitate (inclusiv pentru minorități și martiri, luați în sine), pentru impulsul creator, pentru libertatea de a trăi și acționa în virtutea principiilor personale neimpuse, dar și a credințelor și emoțiilor neîngrădite (personificate exemplar de artistul rebel), subsumate valorii vieții private, a conștiinței și drepturilor individuale. Insistând asupra fațetei întunecate a aceleiași table de valori – ce exaltă geniul-artist sinistru ale cărui materii prime sunt viețile oamenilor, ultrarevoluționarul care distruge societăți vechi pentru a așeza fundații noi și ale căror extreme istorice au eșuat în iraționalism violent și fascism⁴ – Neumann desfășoară (plecând de la Ernest Renan) o analiză convingătoare a principiilor motoare romantice precum cel de *rasă* (și cel derivat al igienei rasiale), de *Völk* (privit purist și asociat organic purismului limbii), de *Völkischekultur* ori *Kulturnation* (p. 44-48).

Drept dovadă suplimentară a evidențierii și sublinierii confuziei în judecarea problematicii evocate mai sus menționez adaptarea critică a cadrelor conceptuale iluministe (menită a contracara implicațiile exclusiviste ale logicii lor) la exigențele inter-, transculturalității și mai ales ale *identității multiple*. În fapt, este o adaptare operată de Neumann prin includerea principiului diferențelor culturale (nu și a diferențialismelor care propagă exclusivismul identitar) negat de iluminiști și afirmat și apoi absolutizat – în revolta lor antiiluministă – de către romantici (vezi p. 97). Autorul nu uită să relativizeze ideile romantice și acelea universaliste ale iluminismului - la fel cum procedează cu orice ideal (p. 97) -, conferind generalizărilor acestora un sens „slab” (deschis particularismelor) din punct de vedere logic.

Cât privește umanismul (de inspirație iluministă), corespondența dintre Victor Neumann și subsemnatul îmi certifică, prin descrierea interesului și atitudinii pozitive ale celui dintâi față de scrierile unui Foucault și ale altor „prietenii filosofici” francezi ai acestuia, receptivitatea față de sugestia unui univers în care omul își pierde locul privilegiat, central, în raport cu lucrurile. Dacă acceptăm pretenția umanistă tradițională că suntem în mod natural înclinați să gândim, să ne organizăm și să acționăm în anumite moduri, este dificil să credem că societatea și comportamentul uman ar putea fi vreodată altfel decât sunt acum. Drept urmare, umanismul trebuie combătut pentru ca schimbarea radicală, gândirea diferenței (cum e, cred eu, și cea propusă prin intermediul *identității multiple* ori a mitului civic) să devină posibilă⁵.

³ Cu toate acestea, adaug, sper în direcția unei nuanțări necesare, că idei implicate în noua direcție cunoscută chiar de teoriile biologice ale secolului al XIX-lea având ca rezultat teoriile evoluției, diferențierii rasiale și transmiterii genetice datorau mult idealului iluminist al istoriei ca dezvoltare progresivă, ideal legat la rândul său de conceptul de rațiune aflată în perpetuă dezvoltare, conținând potențialitatea universalității. Sub influența, privită deformat, a științelor naturii, filosofia secolului al XIX-lea promova imaginea omului ca specie zoologică, fapt ce se va regăsi în veacul următor în special în infrastructura ideologiei naziste și a celor inspirate de ea sau înrudite cu ea, sub forma concepției moștenirii rasiale, a ideilor eugenice (și implicit în concepția asupra eutanasiei) fundamentate pe teoria rasei, a variantei darwinismului social promovată de naștiți și chiar a metaforelor biologice ale bolii folosite spre a justifica genocidul.

⁴ Isaiah Berlin, *Prefață* la H. G. Schenk, *The Mind of the European Romantics*, Londra, 1965, p. XVII.

⁵ Vezi Neil Badmington, *Introduction: Approaching Posthumanism*, în Neil Badmington (coord.), *Posthumanism*, Palgrave, 2000, p. 6, 7.

Indiscutabil, binevenita *Neam, popor sau națiune? Despre identitățile politice europene* reprezintă mai mult decât o afirmă Victor Neumann, cu modestie, în *Concluzii*. Multitudinea problemelor supuse analizei și natura acestora din urmă îl îndeamnă pe cititorul receptiv să-și imagineze cartea în postura unei *Prolegomene* la o lucrare mai vastă și mai complexă, care să-și permită luxul explorării nuanțelor.

Dincolo de identificarea originilor conceptuale și ale filiațiilor de idei, de criticismul la adresa nocivității unor concepte din infrastructura identităților politice exclusiviste și a confuziilor terminologice ce le alimentează, de polemicile și nedumeririle provocate de scurtimea unor pasaje, rămân seturile de analize precise ale conținuturilor, difuzării și devenirii valorilor ce subîntind discursurile identitare. Rămân deschiderile profunde și inspirate create de conceptul de identitate multiplă, având o dublă întemeiere – cultural-istorică (inspirată de culturile de graniță, investigate direct de către autor, el însuși aparținător la o asemenea polifonie culturală) și politico-juridică (pe care o propune pentru a legitima, consolida, extinde și perfecționa o atare realitate a pluralismului identitar). Rămâne deslușirea apariției unor curente de idei de factură preponderent organicistă, irațională, în cultura politică românească – sub forma derivatelor lor identificate drept etnocultură, etnonațiune, stat național ori rasă –, schițarea traiectoriei, ecourilor, replicilor locale și împământenirii lor la noi sub formă de *popor, națiune* și, mai ales, de *neam* (unde analiza se desfășoară exemplar) a paradigmei colectiviste ce a caracterizat și caracterizează încă evoluția românească. Rămâne un text ale cărui realizări analitice și trimiteri euristice, în forma voit și necesar simplificată a tipologiilor ideale (elaborate fără a pierde niciodată din vedere că a pretinde condiții necesare și suficiente în explicația istorică reprezintă o cerință imposibilă), aplicate conceptelor-cheie asociate identității politice nu forțază nici pe departe uși deschise, cum s-a grăbit să acuze, răuvoitor, cineva. Dacă unele din principiile supuse scrutinului în carte alunecă deja, sub formă de clișee (sau sunt trâmbițate, în lipsa oricăror conotații precise), la suprafața culturii politice românești, nu înseamnă în mod necesar că ele au fost analizate ori măcar înțelese intuitiv. Și chiar dacă au fost, e puțin probabil ca aceste înțelesuri să se fi constituit de-a lungul aceluiași coordonat cultural-structură sau concepte-limbaje cultural-politice și ale aplicării lor în forma propusă de Victor Neumann. La urma urmei, cum ar spune Rorty, nu suprapunerea sensurilor, ci complementaritatea lor ar putea fi singura formă de conversație culturală.

Florin Lobonț

W. KOVÁCS András, VALENTINY Antal, *A Wass Csálad Cegei Levéltára* (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3.), Kolozsvár, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása, 2006. 601 p. + Anexe (11 tabele, 4 hărți), on-line: <http://www.familyhistory.ro>.

Al treilea volum al seriei *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára* patronate de către Societatea Muzeului Ardelean, prestigioasă instituție de cultură fondată în anul 1856, continuă dificila sarcină a editării unor izvoare arhivistice privitoare la istoria Transilvaniei. Editorul-autor, dr. András Kovács, membru al corpului de cercetători ai instituției menționate, ducând mai departe un proiect demarat în prima jumătate a secolului trecut de către Antal Valentiny (1883-1948), propune publicului de specialitate valorificarea prin repertoriere și editare a unuia dintre fondurile arhivistice ardeleni importante în special pentru istoria medievală locală. Este vorba de fondul familial Wass de Țaga (cărui i se adaugă fondul personal al Ottiliei Wass), păstrat la Arhivele Naționale Române, Direcția Județeană Cluj.

Lucrarea prezintă următoarea structură: un cuvânt de deschidere semnat de către profesorul Zsigmond Jakó (p. 5-10), magistrul autorului lucrării de față, prin care eminentul cunoscător al izvoarelor diplomatice medievale ale Transilvaniei prezintă deopotrivă realizările, dificultățile și importanța cercetărilor aplicate fondurilor arhivistice transilvănene, medievale sau premoderne. După

explicațiile oferite pe marginea abrevierilor generale, bibliografice și arhivistice cu care se operează în volum, autorul trasează cadrul istoric al familiei Wass printr-un amplu studiu introductiv (p. 25-156), care vizează trei teme majore: istoria familiei, istoria domeniului și cea a moștenirii arhivistice. Cel din urmă segment istoric este completat în mod inspirat de o amănunțită trecere în revistă a subfondurilor individuale care recompun arhiva Wass (p. 157-210). Nucleul evident al volumului este dat de către cele 667 de regeste ale pieselor diplomatice din fondul arhivistic (p. 211-420), documente care acoperă intervalul cronologic mărginit de anii 1176, respectiv 1541. Acest *corpus* de regeste este însoțit de două tabele de concordanță, care facilitează identificarea pieselor arhivistice regestate în sistemul centralizat al Arhivelor Naționale Maghiare de la Budapesta, mai exact în *collectio antemohacsiana*, atât în fototeca diplomatică (DF), cât și în arhiva diplomatică (DL). Fondul personal al Ottiliei Wass, care conține exclusiv material istorico-arhivistic din secolele XIX și XX, beneficiază cu acest prilej de o inventariere științifică (p. 425-451). Repertorierea acestui fond a fost asigurată cu profesionalism de către László Pakó și Klára Kovács. Un alt reper important al calității științifice a volumului este dat de un complex *index* care înlesnește consultarea punctuală sau tematică a întregii lucrări (p. 455-579). Efortul de indexare a avut în vedere principalele teme de materii, întregul fond toponimic și antroponimic prezent în studiul introductiv, în descrierea de ansamblu a fondului arhivistic și în regestele textelor documentare medievale. Indicele nu se referă însă și la numele de persoane care apar în misiunile fondurilor Wass de Țaga, respectiv Ottilia Wass, și nici în colecția fotografică a acestuia din urmă. În mod inspirat, autorul a pus la îndemâna celor interesați de conținutul lucrării, dar care nu stăpânesc suficient de bine limba maghiară, în care este de altfel redactat întregul volum, un „text îndrumător” (în română, p. 583-589 și germană, p. 591-598), care nu numai că rezumă toată structurile componente ale lucrării, dar oferă precizări suplimentare care privesc date extrem de importante în special pentru specialiști: modul de alcătuire a indicelui final, modul de citare a numelor de persoane, soluțiile de referință pentru localitățile transilvane etc. O serie de intervenții de ordin tehnic completează demersul științific succint descris mai sus: reproducerea fotografică a singurului document arpadian original din arhiva Wass (emis la 1265 de către capitulul catedral din Alba-Iulia; regestul nr. 4 al prezentului volum); 11 tabele genealogice ale familiei Wass de Țaga; 4 hărți care privesc posesiunile transilvane și ungare ale familiei, în evul mediu și epoca modernă.

Volumul, prin conținut și manieră de realizare, atrage atenția și impune o serie de observații.

În ceea ce privește soluțiile de editare pentru care s-a optat în vederea publicării materialului documentar se remarcă apelul la regestul (rezumatul detaliat elaborat critic) în limba maghiară. În cazul volumului de față nu este vorba doar de o aliniere la o veche și prolifică tradiție a cercetării istorice maghiare, ci se evidențiază și preluarea integrală (până la detalii de lay-out) a principiilor dezvoltate și aplicate de către Zsigmond Jakó, în cele două volume din *Codex diplomaticus Transsylvaniae: Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia. Erdélyi Okmánytár: Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez* (vol. 1, 1023–1300; vol. 2, 1301–1339. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai, II, Forráskiadványok, vol. 26, 40. Budapest, Akadémiai Kiadó, Magyar Országos Levéltár, 1997, 2004). Desigur, avantajele publicării sub forma unor regeste (în comparație cu editarea unor texte integrale, cu sau fără traduceri din limba originală a izvorului istoric) sunt evidente și se concentrează îndeosebi în jurul economiei de timp în care sunt prelucrate și apoi diseminate prin publicații sursele arhivistice inedite. Regestul rămâne însă indiscutabil o formă provizorie de prelucrare a unui text documentar, care semnalează potrivit unor criterii științifice existența și conținutul unui izvor arhivistic, neputând să înlocuiască textul integral, în limba originală.

Cea de-a doua observație prilejuită de volum se referă la contextul istoriografic în care acesta este amplasat. Prezentarea detaliată și editarea în condițiile descrise mai sus a arhivei familiale Wass de Țaga și a fondului personal Ottilia Wass vin să completeze o istorie monografică a familiei Wass, de la începuturile medievale până în veacul al XX-lea, o istorie reconstituită de același András W. Kovács (*The History of the Wass de Czege Family*. Translated by Ágnes Baricz. Copyedited by Matthew Suff. Hamburg 2005; accesibilă on-line: <http://www.familyhistory.ro>). În condițiile în care identitatea profesional-științifică a istoricului devine astăzi tot mai nuanțată prin contagiunile

metodologice cu discipline dintre cele mai variate, din cadrul sau din afara ariei științelor socio-umane, dublul demers oferit pe de o parte de istoria familiei Wass și, pe de altă parte, de către repertorierea, analiza și publicarea moștenirii documentar-arhivistice lăsate de aceeași familie poate părea unul „demodat”, cu atât mai mult cu cât acest demers poate fi circumscris unei bine cunoscute tradiții istoriografice maghiare din secolul al XIX-lea și din prima parte a secolului XX. Avem însă de a face în fapt cu un exemplu nu foarte des întâlnit de transpunere cu succes a pregătirii remarcabile a unui istoric, formație coagulată în jurul cunoașterii instrumentelor de lucru care permit accesul direct la izvorul istoric original: limbile de redactare a surselor, metode de analiză paleografică, sigilografică, genealogică, prosopografică. Astfel de realități completează buna cunoaștere a istoriografiei referitoare la instituțiile, viața socială și economică a familiilor din Ungaria medievală și modernă.

Prin urmare, utilă în special medievistilor, prin cele peste 600 de regeste rezultate în urma prelucrării critice a unor texte de factură diplomatică anterioare anului 1542, analiza complexă dedicată arhivei familiei Wass de Țaga poate fi deopotrivă recomandată drept un reper bibliografic solid tuturor celor care studiază istoria socială, economică sau culturală a Transilvaniei din epoca Principatului până în secolul al XX-lea.

Adinel C. Dincă

Dumitru SUCIU, *Destine istorice. Românii transilvăneni spre Marea Unire 1848–1918. Studii*, București, Edit. Academiei Române, 2006, 436 p.

Istoricul Dumitru Suci de la Institutul de Istorie „George Bariț” al Academiei Române s-a afirmat în istoriografie prin cărțile de unic autor, tratatele și volumele în colaborare, numeroasele articole și studii care vizează cu precădere mișcarea națională a românilor din Transilvania, rolul monarhiei în istoria modernă și contemporană a României sau evoluția ideii de Europă unită în spațiul Europei centrale și răsăritene.

Acest rodnic travaliu însumează o cantitate uriașă de muncă, începută acum mai bine de 35 de ani, care îl recomandă pe Dumitru Suci ca pe un specialist și un profesionist indiscutabil al perioadei moderne.

Culegerea cuprinde 13 studii reprezentative, elaborate de autor în intervalul 1970-2006. Ordonate cronologic de la revoluția pașoptistă până la Marea Unire, ele pot constitui tot atâtea capitole ale unei cărți, care înfățișează cititorului marile probleme cu care s-a confruntat națiunea română din Transilvania de la 1848 până la 1918.

Articolele tratează teme de o importanță și o semnificație aparte: situația Principatelor pe plan european văzută de presa franceză în momentul revoluției pașoptiste și în perioada luptei pentru realizarea Unirii, chestiunea naționalităților și planurile confederației danubiene în viziunea kossuthistă, programele naționale din Monarhia habsburgică între 1848 și 1851, modul de funcționare a Transilvaniei și statutul românilor până la dualismul austro-ungar, acțiunile politice ale românilor împotriva compromisului realizat la 1867 între Austria și Ungaria, influența Pronunciamentului de la Blaj asupra mișcării naționale românești, politica de asuprire națională și de maghiarizare forțată a românilor ardeleni în timpul dualismului, contribuția elitelor românești la democratizarea geografiei politice europene, principiile de stabilire a frontierelor de stat în Europa centrală și răsăriteană și Unirea Transilvaniei cu România, rezultat al războiului de eliberare și întregire națională și al aplicării principiului autodeterminării naționale, conlucrarea dintre Monarhie, Academia Română și România Mică pentru făurirea statului de drept al tuturor românilor.

Circumscris cronologic unei perioade relativ lungi (70 de ani), volumul istoricului Dumitru Suci constituie un excelent model analitic și sintetic. Nu întâmplător două din cele 13 articole au fost publicate în sinteze de istoria Transilvaniei (studiul despre statutul Transilvaniei și situația românilor din Monarhie la mijlocul secolului al XIX-lea și respectiv articolul despre dualism, ca regim politic

potrivnic principiului naționalităților în Europa Centrală și de Est). Restul studiilor au apărut în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj-Napoca”, în volume omagiale (lucrarea în limba franceză despre Lajos Kossuth) sau în volume colective, care conțin comunicări susținute la conferințe internaționale (prezentarea referitoare la factorul național și rolul său în geneza programelor elaborate în Monarhia habsburgică de la 1848 la 1851, ca element de complementaritate sau adversitate).

Într-o epocă în care democratul francez Jules Michelet își exprima dorința ca Europa să devină o liră armonioasă ale cărei coarde să fie națiunile libere, unitare și concentrate (p. 21, 287, 424), se contura tot mai clar o concurență cumplită și necruțătoare pentru teritorii între națiunile cuceritoare și cucerite (p. 35, 55). Autorul constată că unul dintre factorii esențiali la 1848–1849 a fost tocmai lupta pentru stăpânirea și administrarea teritoriilor din Monarhia habsburgică (p. 55). Această bătălie s-a dus pe de o parte între programele federalizatoare și centralismele maghiar și austriac de stat, și pe de alta, între cele două metropole, Pesta și Viena (p. 57). Câștigătorii de moment ai încăierării au fost centraliștii austrieci și monarhul neoabsolutist (p. 61).

Ilustrativ pentru modul cum funcționa lupta pentru teritorii ni se pare schimbul de păreri dintre liderii maghiari și români din exil, evocat de autor în două rânduri. În anii '50 Lajos Kossuth a fost șocat când Ghica și Goleșcu l-au întrebat de ce țara sa se numește Ungaria dacă ungurii sunt minoritari și i-au cerut, în calitate de democrat, să cedeze Transilvania unui stat român, deoarece un adept al democrației nu putea pretinde românilor să rămână sub dominația limbii maghiare și a ungurilor (p. 38, 62). În schimb, Kossuth, care dorea respectarea Ungariei istorice în cadrul unei confederații a fost revoltat că boierii români i-au cerut ca ungurii, secuii și sașii din Transilvania să fie supuși dominației limbii române și României. Ulterior când și-a schimbat poziția fiind de acord ca ardelenii să decidă prin vot general cu cine doresc să se unească, cu Principatele Unite sau cu Ungaria, a fost viu criticat de maghiarii de acasă.

Declarându-și încă de la început intenția de a nu întreprinde niciun fel de cruciadă morală împotriva liderilor unguri și austrieci pentru că acum 150 de ani au fost buni patrioți maghiari și germani, apărători hotărâți ai programelor lor naționale (p. 53), cercetătorul clujean reconstituie faptele așa cum s-au petrecut și explică de ce ungurii și austriecii au procedat așa cum au procedat și au practicat politica lor în Croația, Voievodina, Transilvania, Slovacia, Cehia, Slovenia, Bucovina sau alte teritorii. De asemenea, este subliniat faptul că negermanii și nemaghiarii au avut propriile lor opțiuni și planuri în aceste teritorii, promovându-și interesele proprii.

Autorul relevă că revoluțiile de la 1848-1849 au avut un caracter național, s-au manifestat ca războaie naționale pentru administrarea și stăpânirea unor teritorii (p. 63).

Un loc aparte îl ocupă ideea potrivit căreia în primăvara anului 1848 în Monarhie s-a instaurat un regim dualist parțial de scurtă durată (p. 55, 59). Acesta a fost înlăturat prin constituția din 4 martie 1849 spre norocul nemaghiarilor și negermanilor.

Partea cea mai consistentă a cărții (74 p.) cuprinde studiul intitulat *Considerații privind statutul Transilvaniei și situația politică specifică a românilor din Monarhie la mijlocul veacului al XIX-lea*. Articolul este divizat în șapte secțiuni. După o introducere care privește statutul general al Transilvaniei până în epoca modernă, axată pe invocarea dreptului istoric (la români și slavi, pe de o parte, și la unguri, pe de alta), și pe argumentul vechimii și continuității românilor pe teritoriile strămoșești, se merge mai departe cu un comentariu în amănunt al situației românilor ardeleni aflați între 1848-1851 sub focul maghiarizării și germanizării. Se consimte la ideea că în perioada cuprinsă între 1541 și 1867 Transilvania a ieșit din spațiul geo-politic al Ungariei, dar nu a ieșit din spațiul politic unguresc local (p. 77). În continuarea aceluiași considerente, se pune în evidență distincția dintre Transilvania oficială a sistemului 3 + 4 (principi, nobili unguri, secui, patricieni sași) și Transilvania majorității etnice românești ortodoxe (p. 77), care au fost opuse una celeilalte. Apoi sunt prezentate acțiunile reprezentanților bisericilor române ortodoxă și greco-catolică în apărarea intereselor neamului (1849-1854), precum și persecuțiile suferite de români la începutul neoabsolutismului austriac. Acestea din urmă au fost bazate cu precădere pe surse arhivistice din țară (Arhivele Statului Alba Iulia, Cluj-Napoca, Brașov, București, Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe Române Sibiu, etc.), ceea ce face ca reconstituirea evenimentelor să fie mai amplă și mai nuanțată. Secțiunea a cincea a studiului se intitulează *Conflictele între conceptele cuceritorilor privind patria maghiară sau austriacă de sorginte feudală generate de „dreptul” sabiei și*

programele popoarelor cucerite axate pe federalism și democrația națională reală și europeană. Aici s-a pus accentul pe proiectele de federalizare etnică a Monarhiei, formulă prin care s-ar fi asigurat atât egala îndreptățire a tuturor națiunilor constituite în state autonome, cât și promovarea și apărarea intereselor comune într-un guvern și parlament federal general (p. 132). În încheiere sunt sistematizate proiectele de transformare a Transilvaniei medievale maghiare, structurată pe baza sistemului 3 + 4, într-o patrie română, autonomă și democratică, și este înfățișat drumul ungarilor și austrieților spre compromis și dualism.

Cercetările nu pierd din vedere esența, concentrându-se cu prioritate în partea a doua a volumului în a examina cu atenție regimul politic instaurat la 1867, potrivit principiului naționalităților. Semnalăm ideea la care subscrie autorul conform căreia dualismul din 1867 nu a fost doar rezultatul unor anumite circumstanțe, ci își are antecedente sigure și evidente în legislația maghiară din martie-iunie 1848 (p. 177).

După o analiză evenimențială, instituțională, diplomatică și geostrategică, se conchide că în noul context politic al uniunii Transilvaniei cu Ungaria, în spațiul românesc nu a avut loc niciun dialog, niciun compromis, ci doar un dictat politic (p. 212), națiunea română fiind ignorată și împiedicată să se exprime ca factor politic constituțional, obligatoriu și deliberativ.

Destul de amplă este și prezentarea unor date privind situația politică și confesional-școlară a românilor din Transilvania în prima decadă a dualismului (persecuțiile la care au fost supuși românii din secuime, *Memorialul* lui Ilie Măcelariu, *Abecedarul* lui Baziliu Petri interzis de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii, manualul lui Ioan Micu Moldovan, *Istoria patriei pentru școlile populare române din Ardeal*, neautorizat nici el, etc.).

Un rol aparte s-a acordat studierii influenței *Pronunciamentului* de la Blaj (1868) asupra evoluției programelor și tacticilor mișcării naționale românești din Transilvania, precum și contribuției elitelor românești la democratizarea și armonizarea geografiei politice europene (1848-1918).

Penultimul articol, *Transilvania în procesul democratizării principiilor de stabilire a frontierelor de stat în Europa Centrală și Răsăriteană și Sistemul de la Versailles*, deschide o discuție, un subiect de reflecție privind raportul dintre eliberare și întregire prin război național și autodeterminare națională (p. 353). Dezbaterea pleacă de la întrebarea: „Unirea Transilvaniei cu România a fost rezultatul prioritar al Războiului de Eliberare și de Întregire Națională sau al aplicării principiului autodeterminării naționale? Sau mai simplu spus Unirea Transilvaniei cu România = eliberare sau autodeterminare?” (p. 351). Răspunsul corect și obiectiv „și – și” exprimă raportul dintre național și internațional, între eliberare, întregire și autodeterminare națională. În acest mod, anul 1918 aducea împlinirea armonioasă a „lirei” cu națiuni eliberate și egal îndreptățite, concentrate în state unitare și independente (p. 353).

În fine, ultimul articol dedicat de autor aniversării a 140 de ani de la înființarea Academiei Române și domnișoarei acad. Cornelia Bodea, intitulat *Academia Română, Prima Românie Mare*, reconstituie modul în care generația Marii Uniri a privit Academia Română din 1866 din perspectivă politică, diplomatică, națională.

Deși a apărut la prestigioasa editură a Academiei Române în condiții grafice deosebite, nu se poate să nu remarcăm din partea editorilor lucrării două omiteri, probabil involuntare: în primul rând, pe foaia de titlu lipsește numele autorului, ceea ce determină catalogarea volumului la litera D, după titlu (*Destine istorice*) în loc de S, după autor (Suciu Dumitru); în al doilea rând, în chenarul cu descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României, apare o nouă scăpare, care modifică, practic, cu totul titlul, de altfel extrem de sugestiv al cărții, din *Destine istorice: românii transilvăneni spre Marea Unire*, în *Destine istorice: românii transilvăneni despre Marea Unire*. Dincolo de aceste scăpări editoriale, studiile reunite de autor constituie un aport esențial și convingător adus în acțiunea de explorare a zbuciumatei istorii a românilor ardeleni în drumul lor spre Marea Unire.

Remarcăm în mod deosebit maniera în care a fost alcătuit volumul: rigurozitate în cercetarea științifică, cultură vastă și temeinică, conștiință profesională.

Tratarea până la cele mai mici amănunte a fiecărui subiect din cele 13 ale volumului, utilizarea unei bibliografii impresionante, întocmirea la final a indicelui de nume recomandă lucrarea istoricului Dumitru Suciu ca pe o contribuție de ținută elevată.

Daniela Deteșan

Marius EPPEL, *Vasile Mangra. Activitatea politică 1875-1918, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004, 314 p.*

Într-o perioadă de intense dispute istoriografice, când sub presiunea impunerii a noi modele se dezvoltă un curent ce marginalizează, pentru perioada modernă, istoria politică, merită semnalată cartea tânărului teolog și istoric Marius Eppel, dedicată unei importante figuri bisericești: mitropolitul Vasile Mangra. La granița dintre biografie, istoria bisericii și istorie politică, lucrarea își focalizează atenția asupra activității publice a unei personalități considerate de autor ca fiind „*nedreptățită de contemporani, condamnată la uitare de către posteritate, ocultată sau marginalizată de istoriografie*” (p. 5).

Pentru început, o sumară introducere deslușește eventualului cititor neavizat condițiile impunerii dualismului în Imperiul habsburgic și primele reacții ale naționalităților în fața noilor realități. Capitolul I, intitulat *Începuturile activității (1875-1888)*, face loc, în mare parte, unei schițe a mișcării politice a românilor din regatul Ungariei, căutând să integreze activitatea tânărului V. Mangra trendului general al mișcării naționale, printr-o serie de interludii biografice. Organizarea Partidului Național Român (PNR) în comitatul Arad, diferendele dintre pasiviști și activiștii guvernamentali arădeni de la 1884, organizarea jubileului G. Bariț (1885-1886) și, nu în ultimul rând, conferința PNR din 1887 sunt momente în care viitorul mitropolit, pe atunci profesor la Institutul teologic din Arad, s-a implicat în măsura în care i-a permis-o poziția sa în ierarhia mișcării naționale.

Într-o manieră puțin confuză pentru necunoscătorii problemei este amintită și înlăturarea sa temporară din postul de profesor la amintitul Institut, în urma diferendelor cu episcopul I. Mețianu, în 1888 (p. 40). Poate că un paragraf explicativ, în care să se sublinieze disensiunile dintre tribuniști, al căror adept era Mangra, și ierarhii Bisericii ortodoxe române din Transilvania, ar fi lămurit pe deplin resorturile deciziei, temporare de altfel, luate împotriva sa. Tot în cadrul acestui prim capitol considerăm necesară semnalarea unor inadvertențe „datorate” surselor utilizate (p. 13): **1.** catalogarea întrunirii confidențiale a frunțașilor PNR de la Turda (1870) drept conferință¹; **2.** menționarea unei conferințe a PNR la Blaj în 1871, deși în acest an au loc doar două întruniri mai importante ale mișcării naționale, la Sibiu în noiembrie și la Zărnești (Bran) în decembrie²; la Blaj are loc o întrunire a patru frunțași români (în niciun caz conferință) în iulie 1872³; **3.** omiterea menționării conferinței proactiviste de la Sibiu, din 1872⁴. Din păcate, pe tot parcursul primului capitolului, autorul face abstracție de clasică lucrare a lui T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, cea mai importantă culegere de documente privind mișcarea națională în perioada dualistă, preferând să preia datele dintr-o scriere al cărei interval cronologic declarat nici măcar nu integrează perioada la care se face referire (vezi p. 13, nota 4).

Urmărind evenimentele anilor 1887-1894, cel de al doilea capitol al lucrării debutează printr-o prezentare a acțiunii memorandiste, de această dată însă faptele particulare ale lui V. Mangra fiind mult mai bine încadrate tabloului general, datorită și amplului materialului documentar inedit pe care autorul îl utilizează. Viitorul mitropolit poate fi urmărit în disputele privind „Legea azilelor de copii”, este reliefată implicarea sa în redactarea „Replicii” lui A. C. Popovici și în înaintarea Memorandului la Viena. După 1893, V. Mangra, tot mai apropiat grupului tribunist, încearcă reorganizarea PNR în comitatul Arad. O nouă înlăturare de la catedra Institutului teologic, în 1893, determinată în principal de intensă implicare în mișcarea memorandistă, nu face decât să îi ofere mai mult timp pentru politică, în condițiile în care se încerca reorganizarea PNR, proaspăt desființat printr-un ordin al Ministerului de Interne, în iunie 1894.

¹ Vezi pentru detalii T. V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. V, Sibiu, 1909, p. 265-267.

² Vezi pentru detalii *Ibidem*, p. 574-579, 618-625.

³ Vezi pentru detalii *Ibidem*, vol. VI, Sibiu, 1910, p. 83-93.

⁴ Vezi pentru detalii *Ibidem*, p. 13-16.

Autorul intenționează și reușește cu succes să explice rapida ascensiune politică a lui V. Mangra, pe fondul problemelor generate de procesul Memorandului, al întemnițării membrilor Comitetului Central Electoral și al tot mai accentuatei fragmentări interne a mișcării naționale.

Micile scăpări apar, ca și în capitolul precedent, la conturarea cadrului general. De această dată, Marius Eppel interpretează greșit o formulare din lucrarea istoricilor Ș. Polverejan și N. Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente (1885-1897)*, Cluj, 1973, p. 28, lăsând cititorului impresia că un proiect de memorandum de la 1870 conține „*similitudini evidente*” (p. 44-45) cu actul de la 1892. De fapt, în lucrarea citată nu se menționează asemenea „*similitudini evidente*”, deoarece autorii nu cunoșteau la acea dată conținutul proiectului de la 1870, emițând doar opinia că „*era un memoriu asemănător – ca scop – celui din 1892*”. Trebuie menționate și o serie de greșeli sau lipsă de constanță în redactarea aparatului critic (p. 46 nota 10; p. 47 nota 13, p. 49 nota 20), fără efecte negative asupra calității analizei.

Capitolele III și IV, constituind un segment consistent al lucrării, sunt focalizate asupra uneia dintre cele mai interesante perioade din viața lui V. Mangra: anii 1895-1904. Pe fondul prezentării rolului jucat de tânărul arădean în organizarea Congresului Naționalităților, este scoasă în evidență tot mai strânsa legătură dintre viitorul înalt ierarh și cercurile politice liberale de la București, prin intermediul tribuniștilor refugiați în România (Eugen Brote, Ioan Slavici). O atenție specială este acordată și implicării sale în criza „Tribunei” și în fondarea, la Arad, a noului ziar, „Tribuna Poporului”, în 1896/1897. Poziția sa politică de după 1900 și apropierea de cercurile politice maghiare, susținut fiind de la București de E. Brote și D. A. Sturdza, anunțau zorii „noului activism”, pe care atât redacția jurnalului arădean, cât și V. Mangra în particular îl vor sprijini, în persoana candidatului și ulterior deputatului Aurel Vlad încă din 1903. Unul dintre marile merite ale autorului este acela de a prezenta constant acțiunile politice ale românilor din Ungaria, în strânsă legătură cu fondul mai amplu al vieții politice din Regatul Maghiar și al implicării guvernelor de la București în disputele dintre activiști și pasiviști.

Formația teologică a lui Marius Eppel se face simțită atunci când suntem introduși în intrigile de culise ce au marcat, între 1899 și 1902, ascensiunea tânărului Mangra în ierarhia Bisericii Ortodoxe Române. Disputele dintre diferiți candidați și grupări din interiorul Bisericii, întreținute de liderii politici maghiari, au determinat printre altele numirea lui V. Mangra în funcția de vicar al Oradei, în aprilie 1900, dar și eșecul aspirațiilor sale de a ajunge episcop al Aradului în 1902.

Perioada „noului activism” (1905-1910), prezentată în capitolul V, a înregistrat și ea momente de implicare a noului vicar în viața politică. Cel mai important eveniment al acestui interval pare a fi semnarea, în 1907, a „pactului de la Găiceana”, alături de I. Slavici, E. Brote și Roman Ciorogariu, document care va marca traseul politic al ultimului deceniu din viața și activitatea ierarhului. Este scoasă în evidență, de asemenea, atitudinea tot mai comprehensivă pe care foștii tribuniști o au față de mișcarea social-democrată.

Într-un ultim capitol al cărții și cel mai extins de altfel, sunt analizate evenimentele din ultimii opt ani de viață ai lui V. Mangra, reprezentând atât vârful ascensiunii sale ierarhice, cât și perioada deciziilor controversate care au grevat ulterior negativ asupra imaginii sale postume. Pornind de la alegerile din 1910, la care vicarul de Oradea a luat parte pe listele Partidului Național al Muncii condus de Tisza István, M. Eppel încearcă să îi explice (sau mai bine zis să îi justifice) opțiunea printr-un șir de evenimente care, începând de la procesul memorandiștilor, l-ar fi convins că nu opoziția, ci conlucrarea cu guvernele maghiare reprezintă cea mai bună soluție în lupta națională. Un rol important în turnura evenimentelor îi este atribuit lui E. Brote, a cărui corespondență cu ierarhul orădean scoate în evidență constantele demersuri în acest sens ale tribunistului refugiat în România, dar nu este uitat nici discursul politic conciliant față de naționalități al tiszaștilor.

Autorul acordă de asemenea un spațiu larg prezentării și explicării contextului politic al epocii, cu precădere diferendelor din interiorul PNR, crizei „Tribunei” din 1910 și tratativelor duse de liderii PNR și de înalții ierarhi români cu gruparea tiszaistă între 1910 și 1914, utilizând un consistent material documentar inedit, în completarea datelor deja vehiculate în istoriografie. Finalul capitolului și al cărții introduce cititorul în atmosfera apăsătoare a Primului Război Mondial, scoțând în evidență constanța cu care V. Mangra, mitropolit din 1916, a susținut politic poziția guvernului de la

Budapesta până când atât iminența previzibilă a dezastrului din 1918, cât și starea sănătății l-au determinat să-și îndrepte atenția mai mult spre păstorirea credincioșilor și spre chestiuni administrative. Rămas loial crezului său, și-a împletit în mod fatidic destinul cu cel al monarhiei, părăsind această lume în perioada în care Imperiul se prăbușea în fața naționalismelor.

Aparținând unui gen istoriografic prea puțin practicat astăzi în mod profesionist, biografia politică a mitropolitului V. Mangra reușește să redea cu succes sinuozitățile implicării în treburile cetății a înaltului ierarh. Unul dintre marile merite ale autorului este acela de a integra circuitului istoriografic un consistent material documentar provenit din arhivele de la Sibiu, Oradea și Arad, îmbinând informația biografică cu prezentări, uneori poate chiar prea extinse, ale cadrului politic general. Consultarea unui mare număr de lucrări aparținând istoriografiei maghiare, unele chiar recent apărute, aduce de asemenea un plus calitativ, atât la nivelul narațiunii, cât și la acela al analizei. Micile inadvertențe prezente în text și neglijențele, identificabile uneori în aparatul critic, nu reduc cu nimic din valoarea de ansamblu lucrării, despre care îmi permit să anticipez că va rămâne un model de „biografie politică”.

Vlad Popovici

Stefano SANTORO, *L'Italia e l'Europa orientale. Diplomazia culturale e propaganda 1918-1943*, prezentare de Marco Palla, Milano, Franco Angeli, 2005, 422 p.

Volumul este materializarea editorială a unei teze de doctorat, susținută la Universitatea din Trieste la 18 aprilie 2003. Stefano Santoro este în prezent profesor de litere la Istituto Comprensivo „G. Roli” din Trieste și se ocupă de cercetări axate pe problematica raportului dintre politica externă, cultură și propagandă în perioada Italiei fasciste, cu o privire specială asupra relațiilor dintre regimul mussolinian și Europa Orientală. De altfel, autorul a publicat pe această temă o serie de studii în reviste românești de specialitate (*L'Italia e la Romania fra diplomazia e cultura, 1918-1943*, „Romanian Review of Political Sciences and International Relations”, București, 2004, nr. 2, sau *Cultura e propaganda italiana in Europa Orientale nel periodo interbellico*, „Transylvanian Review”, Cluj-Napoca, 2006, nr. 2) și are în prezent în vedere un proiect de cercetare concentrat pe *Ostpolitik* italiană în secolul XX.

Cercetarea este organizată pe șapte nuclee tematice (*Marile puteri și Europa Orientală în anii imediat următori primului război mondial; Politica de impunere și penetrare culturală italiană în noua Europă; Franța, Germania, Marea Britanie și expansiunea culturală în străinătate; Diplomația culturală în anii '20; Anii '30; Diplomația culturală și propaganda în anii '30; Anii celui de-al doilea război mondial*), evidențiindu-se patru etape cronologice (anii imediat următori primului război mondial, primul deceniu interbelic, al doilea deceniu interbelic și anii războiului). Autorul are în vedere metoda comparativă, analizând în paralel nivelul evolutiv și orientarea propagandei culturale italiene din respectivele segmente cronologice și raportându-l la experiența propagandistică a celorlalte puteri europene, cu specială referire la modelele francez, german și britanic, urmărite cronologic din momentul primelor inițiative vizând penetrarea culturală spre Europa Orientală, pe fundalul noii Europe constituite după primul război mondial, și reliefate în contextul maturizării proiectelor în anii '30. De altfel, al doilea deceniu interbelic s-a caracterizat, la nivelul diplomației culturale – o diplomație paralelă ai cărei agenți, personalități de marcă ale marilor culturi europene, reușeau, tocmai datorită prestigiului lor intelectual și academic, să se insereze în domenii și raporturi închise sau sustrase unei propagande politice tradiționale –, prin centralizarea instrumentelor și inițiativelor specifice, urmărindu-se în acest sens instituționalizarea propagandei culturale a Germaniei naziste. Evoluția mai puțin fericită a Franței la nivelul propagandistic, condiționată de grava criză economică din anii 1933-34 care a determinat diminuarea fondurilor alocate instituțiilor culturale externe, a generat o veritabilă reacție de „défense française” în fața activei propagande

naziste. Anii războiului sunt observați din perspectiva perimării conținutului și modalităților de acțiune ale propagandei culturale, la momentul respectiv supusă într-o manieră evidentă și excesivă exigențelor și evoluțiilor politico-militare ale perioadei.

O atenție particulară este acordată și propagandei italiene în România, organizată pe principiul stimulării stereotipurilor de esență mitică ale latinității, romanității și ideii imperiale, subsumate argumentării preponderenței istoric justificate a Romei mussoliniene prin destinul Imperiului antic în regiune. Problematika românească este introdusă în economia lucrării în cadrul capitolului dedicat marilor puteri și raporturilor acestora cu Europa Orientală în anii care s-au succedat primului război mondial, în textura subcapitolului al treilea, dedicat organizării la începutul anilor '20 a Institutului pentru Europa Orientală cu sediul la Roma. Inițiativa a avut primordial valențe geo-politice – fiind promovată de șeful biroului de presă al Ministerului de Externe italian, Amedeo Giannini – și mai puțin de istorie a culturii, fiind rezultatul contactelor dintre o parte a intelectualității italiene și diaspora rusă, pe de o parte, și exponenți ai „inteligenței” est-europene, interesați de noua realitate italiană de după marea conflagrație, pe de altă parte. Raporturile româno-italiene și coordonatele unei propagande culturale incipiente proprii primului deceniu interbelic sunt trasate în secțiunea dedicată diplomației culturale în anii '20, în al treilea subcapitol, intitulat *Latinitatea dunăreană: România*, unde prezența italiană în spațiul românesc este urmărită încă din anii de început ai secolului trecut, de la nivelul comunităților italiene legate de comerțul dunărean și maritim, puncte de sprijin pentru penetrația propagandistică interbelică, la structurile școlare, universitare și publicistice, care cunosc o remarcabilă relansare după primul război mondial, paralel cu rețeaua asociațiilor culturale care stimulează relațiile bilaterale. Un spațiu special este alocat Școlii Române din Roma, percepută de autor ca o filiație directă și nemediată a Academiei Române în Italia, Institutului Italo-Român din Roma, pandantul Institutului de Cultură Italiană din București, ambele înființate în anii 1923-24.

Anii '30 și specificitățile diplomației culturale italiene în context românesc sunt surprinse în al doilea subcapitol din secțiunea dedicată ultimei decade interbelice, intitulat *România între fascism și Mica Înțelegeră*. Penetrația propagandistică italiană este favorizată în această perioadă, în opinia autorului, de dezechilibrele politico-economice și sociale românești, determinate de criza economică a începutului anilor '30, care au creat terenul propice emergenței mișcărilor de inspirație fascistă, bazate pe principii antidemocratice, antisemite și care veneau cu soluții radicale în sfera problemei agrare. În cazul românesc, Institutul de Cultură Italiană din București a devenit centrul de iradiere a propagandei italiene în țara noastră, deschizându-și numeroase filiale (la Ploiești, Cluj, Chișinău, Iași, Constanța, Timișoara sau Galați) și asumându-și, în opinia autorului, rolul primar în difuzarea propagandei culturale și politice fasciste în România.

Panorama inițiativelor propagandei culturale italiene din anii celui de-al doilea conflict mondial constituie obiectul subcapitolului numărul patru al secțiunii dedicate perioadei războiului, intitulat *Între originile latine și propaganda germană: România lui Antonescu*. Accentul este pus pe acuta competiție dintre Italia și Germania pentru controlul sectorului cultural și ideologic în sud-estul european, complicată în cazul românesc de evoluția chestiunii transilvane și de indisponibilitatea lui Ciano de a se implica serios în favoarea cauzei românești. La fel ca în anii '30, pilonul principal al propagandei culturale italiene în România a fost Institutul de Cultură Italiană cu filialele sale, la care s-a adăugat punctul de sprijin avut la nivelul Ministerului Educației Naționale, prin numirea în 1940 a italianistului Alexandru Marcu în funcția de secretar general, acesta ocupând din decembrie 1941 funcția de ministru subsecretar de stat al Propagandei Naționale. De altfel numirea lui Alexandru Marcu la Ministerul Educației Naționale a reprezentat, așa cum subliniază autorul, o tentativă a diplomației culturale românești de a crea o punte între România și Italia în iulie 1940, în faza cea mai caldă a negocierilor pentru Transilvania, căutându-se sensibilizarea Romei și un eventual sprijin. Efectul direct a fost introducerea limbii italiene ca materie obligatorie în învățământul secundar, reformă promovată de Marcu în anul școlar 1940-41, acțiune înscrisă pe linia tentativelor de a contrabalansa poziția monopolistică a culturii franceze în România. Cu toate că regimul fascist de la Roma a considerat de o extremă importanță vizibilitatea prezenței italiene într-o țară de origini latine precum România, competiția dintre Italia și Germania la nivelul propagandei culturale a fost decisiv câștigată de Germania încă pe parcursul anului 1942, aceasta și în contextul în care, din punct de

vedere economic, în urma acordului germano-român din martie 1939, țara noastră era de fapt inserată în spațiul economic dominat de al III-lea Reich.

Lucrarea concepută de Stefano Santoro este bine echilibrată sub raportul ponderii materialului arhivistic și a celui edit, constatându-se o interogare a publicațiilor de referință, de la cele contemporane evenimentului relatat la ultimele apariții în domeniu. Prezența anumitor inexactități la nivelul detaliului (spre exemplu la p. 361 se afirmă că Titus Vîfor Panaitescu a fost director al Școlii Române din Roma, confuzie cu Emil Panaitescu, iar la p. 364 că Alexandru Marcu a urmat „cursurile Academiei României la Roma”, o percepție ușor forțată a activității Școlii Române din Roma, care organiza, la începutul anilor '20, doar cicluri de conferințe implicând diverse personalități ale vieții științifice din capitala Italiei, bursierii fiind în rest sprijiniți să frecventeze, după preferință, cursurile anumitor profesori în mediul academic roman), este compensată printr-o încercare de sinteză a problematicii vaste și încă insuficient explorate, mai ales din perspectiva efectelor și rezultatelor pe care le-a înregistrat în diverse contexte socio-culturale, a diplomației culturale axate pe valorile propagandistice șablonizate ale regimurilor ideocratice ale secolului al XX-lea.

Veronica Turcuș

Armin HEINEN, *Rumänien, der Holocaust und die Logik der Gewalt*, München, R. Oldenbourg Verlag, 2007, 208 p.

Este binecunoscut faptul că, îndeosebi în perioada postdecembristă, cercetarea regimului de discriminare și exterminare a evreilor din România în timpul regimului antonescian a cunoscut noi valențe pe fondul dispariției constrângerilor de natură politică și interpretativă, respectiv în urma deklasificării și introducerii în circuitul științific a numeroase surse arhivistice. Urmarea acestor evoluții pe plan istoriografic a fost apariția unui mare număr de studii și articole ce au tratat și analizat diverse aspecte ale Holocaustului din România în perioada celui de-al doilea război mondial. Printre cercetătorii care și-au manifestat interesul în această direcție se numără și reputatul istoric german Armin Heinen, binecunoscut specialiștilor și publicului larg din România în urma publicării excepționalei lucrări referitoare la Mișcarea Legionară. Volumul pe care îl prezentăm este rezultatul unei cercetări de durată, ce și-a propus să analizeze persecuția evreilor din România dintr-o perspectivă nouă: a conceptului de *forță*.

Lucrarea este structurată în 6 capitole. În cadrul capitolului 1 (p. 11-41) autorul trece în revistă stadiul actual al istoriografiei și izvoarele inedite/edite referitoare la persecuția populației evreiești în timpul regimului antonescian, respectiv expune conceptele pe baza cărora își construiește demersul istoriografic. Astfel, Armin Heinen consideră că persecuția evreilor din România poate fi explicată doar prin interacțiunea a diverși factori și actori ce se manifestă în contexte sociale diferențiate. În opinia sa, „fiecare domeniu de acțiune s-a subordonat propriei sale logici a forței, a generat o manifestare proprie a forței și a urmat un alt ritm temporal” (p. 37). În acest sens Armin Heinen identifică cinci domenii de acțiune: 1) „nivelul politic-statal, altfel spus modalitatea de acțiune și planificare a guvernului Antonescu (forța dictatorială); 2) excesele grupelor de legionari fasciști (forța fascistă); 3) asasinatelor și jafurile militarilor (forța militară); 4) asasinatelor sistematice și neglijarea protejților de către Jandarmerie în cursul deportărilor și în lagăre (forța polițienească); 5) în sfârșit, revoltele sub formă de pogrom ale majorității populației (forța colectivă)” (p. 37-38).

Autorul consacră fiecărui domeniu de acțiune prezentat anterior un capitol distinct. Astfel capitolul 2 (p. 43-97) tratează pe larg „forța dictatorială”, purificarea etnică, precum și resorturile interne și externe ale politicii promovate de guvernul Antonescu față de evrei. Armin Heinen formulează trei concluzii importante: 1) În opinia sa faptele istorice contrazic teza istoriografică potrivit căreia mareșalul Ion Antonescu ar fi fost un salvator al evreilor. Dimpotrivă, arată istoricul german, obiectivul final al regimului antonescian, urmărit până în august 1944, a fost purificarea etnică; 2) Politica antisemită a guvernului Antonescu nu poate fi comparată cu politica de anihilare

sistematică a evreilor promovată de Germania național-socialistă. În Vechiul Regat Antonescu nu a putut trece de limitele impuse de regimul său autoritar, în timp ce în Basarabia și Bucovina de nord a avut „mână liberă”, iar în Transnistria lipseau structurile de putere și birocrațiile se confruntau reciproc; 3) Politica românească a acționat din proprie inițiativă în chestiunea evreiască și nu în urma unor presiuni externe (Germania) sau din oportunism față de Berlin.

Capitolul 3, mult mai redus ca dimensiuni (p. 99-108), este consacrat „forței fasciste”, respectiv Mișcării legionare și rolului jucat de aceasta în adoptarea măsurilor antisemite în perioada 1940-1941. Armin Heinen definește fascismul ca „un cult specific al forței, respectiv mai exact drept o religie politică orientată spre forță” (p. 107). De asemenea, comparând antisemitismul promovat de Legiune cu cel practicat în Germania sau cu antisemitismul conservator românesc, Armin Heinen arată că: 1) în România – la fel ca în Germania – forța fascistă s-a îndreptat inițial împotriva oponenților politici ai Legiunii și abia ulterior, după o primă fază de implicare în actul de guvernare, împotriva evreilor; 2) persecuția evreilor din România s-a diferențiat în privința motivațiilor și a formelor de manifestare față de antisemitismul conservator românesc, întrucât acesta din urmă urmărea alungarea evreilor și crearea unui stat omogen din punct de vedere etnic, în timp ce Legiunea a urmărit inițial pedepsirea „autorilor presupusului rău” (p. 108).

Capitolul 4 (p. 109-126) și capitolul 5 (p. 127-162) tratează forța militară, respectiv forța polițienească. Analizând excesele din vara anului 1940 sau cele comise de Armata română în Basarabia, Bucovina de nord și Transnistria, autorul încearcă să explice factorii care au stat la baza comiterii acestora și motivațiile comportamentului violent al militarilor și jandarmilor români împotriva populației evreiești. Armin Heinen consideră că pogromurile din Iași sau Dorohoi au reprezentat în fapt revolte colective îndreptate împotriva evreilor. Dacă în cazul pogromului de la Dorohoi evenimentele nu au luat amploare, aceasta se datorează faptului că autoritățile au reacționat, iar relațiile de „vecinătate” încă mai funcționau. În schimb, în cazul pogromului de la Iași, prezența trupelor germane – care în opinia autorului „au manifestat un dispreț față de viața umană ce avea să facă rapid carieră” – au limitat drastic posibilitățile autorităților române de a pune capăt exceselor, chiar dacă partea germană nu a fost implicată în înscenarea pogromului. Toate restricțiile existente au dispărut însă odată cu lansarea operațiunii „Barbarossa”, ceea ce a dus la manifestarea unei adevărate „orgii a forței” împotriva populației evreiești din Basarabia, Bucovina de nord și Transnistria (p. 126-127). Referindu-se la politica de purificare etnică, Armin Heinen afirmă că regimul antonescian a încercat de trei ori în cursul anilor 1941-1942 să expulzeze evreii în est, anume: 1) în vara anului 1941, când evreii expulzați în Ucraina au fost retrimiși de germani în Basarabia; 2) în iarna anului 1941-1942, când doar desființarea lagărelor de internare de la Bogdanovka și Domanevka ar fi putut asigura supraviețuirea celor internați; 3) în fine, în primăvara anului 1942, când autoritățile germane au refuzat expulzarea evreilor din Transnistria peste Bug (p. 161-162). Excesele împotriva evreilor, îndeosebi cele din Transnistria, au fost posibile inclusiv datorită atitudinii guvernului de la București care în opinia istoricului german a manifestat o atitudine rezervată față de problemele concrete legate de cazarea și hrana deportaților, răspunderea în această privință fiind lăsată în seama jandarmilor și administrației militare din Transnistria. Astfel că „fără a se teme de controale serioase, sadicii și-au putut manifesta în mod dechis instinctele primare” (p. 162).

Capitolul 6 (p. 163-179) are în centrul atenției forța colectivă, prin intermediul trecerii în revistă a elementelor ce explică pogromurile din Iași, Basarabia și Bucovina de nord. Armin Heinen apreciază că pogromurile îndreptate împotriva populației evreiești nu reprezintă numai expresia unui antisemitism agresiv, ci mai degrabă interacțiunea unui complex de factori. Astfel, istoricul german arată că pogromurile ce au avut loc în teritoriile cucerite în est, la scurt timp după declanșarea conflictului sovieto-german, au fost înscenate de elemente frustrate, care-și vedeau periclitată posibilitățile existențiale, acțiunea acestora fiind facilitată de prăbușirea vechii ordini statale și lipsa unei noi structuri de putere. La aceasta se adaugă, evident, clișeele și prejudecățile existente la nivel colectiv cu privire la evrei, precum și imaginea de inamic a evreului, imagine indusă de factorul politic, cu cele trei ipostaze: 1) echivalent simbolic pentru comuniștii refugiați, pe care armata nu i-a putut reține; 2) sinonim pentru periclitarea spațiului prin conviețuirea cu minorități compacte; 3) obiect al „apărării onoarei naționale”. Concluzia desprinsă de Armin Heinen este aceea că

persecuția evreilor urmărea „reinstalarea ordinii naturale prin intermediul unor pedepse demonstrative și întemeierea simbolică a unei noi epoci istorice” (p. 178). Lucrarea mai include, de asemenea, un capitol de concluzii, lista surselor edite și inedite utilizate, bibliografie, indice de nume și localități.

Volumul prezentat se recomandă prin abordarea nouă, conceptualizată a unui fenomen istoric extrem de complex, prin calitatea discursului istoric, metodologia inovatoare utilizată și, nu în ultimul rând, prin documentația impresionantă, atât din punct de vedere cantitativ, cât și calitativ. În consecință, considerăm lucrarea semnată de istoricul german Armin Heinen o realizare istoriografică de excepție, un instrument de lucru excelent și indispensabil îndeosebi cercetătorilor Holocaustului din România (și nu numai).

Ottmar Trașcă

Petre ȚURLEA, *Studentimea română din Cluj. 1944-1946*, tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Părinte Bartolomeu Valeriu Anania, Arhiepiscopul Vadului, Feleacului și Clujului, Mitropolit al Clujului, Albei, Oradei și Maramureșului, Cluj-Napoca, Edit. Renașterea, 2006, 346 p.

Volumul istoricului Petre Țurlea se dorește o contribuție la explorarea unor momente dramatice din Clujul anilor 1945-1946. O valoroasă „predoslovie” a mitropolitului cărturar Bartolomeu Valeriu Anania, protagonist al acelor momente, conține nu doar câteva importante trimiteri bibliografice, ci și un scurt episod biografic (p. 5-7). Urmează o analiză istorică a condițiilor sociale, politico-diplomatice, însoțită de o perspectivă specifică autorului asupra tensionatelor raporturi româno-maghiare între 1944-1946, studiul istoric al autorului aprofundând progresiv situația Universității „Regele Ferdinand” și revenirea ei din refugiul de la Sibiu, precum și metamorfozele Universității „Francisc Iosif” (maghiară). Procesului de predare-preluare a bunurilor universitare îi sunt acordate spații importante, pe alocuri precizându-se și rezultatele campaniilor de epurare politică a unor prestigioși dascăli ai Universității „Regele Ferdinand”, precum și date utile asupra organizării studențimii clujene (p. 13-99). Studiul istoric se continuă cu analiza reacțiilor studențimii la decizia Conferinței Miniștrilor de Externe Aliați de la Paris (7.05.1946), în ce privește apartenența Transilvaniei de Nord la Regatul român, reacții previzibile atât din partea studențimii române, cât și a celei maghiare.

Cronologia mișcărilor protestatare studențești, a grevei din iunie-iulie 1946, ca urmare a agresiunii muncitorilor de la „Dermata” asupra căminului studențesc „Avram Iancu” (28.05.1946), urmările acțiunilor protestatare, precum și represiunea asociată unei intense supravegheri a conducătorilor „reacționari” ai studenților sunt prezentate într-un mod extrem de atractiv pentru cititor (p. 99-208). Urmează prezentarea unei suite de 51 de documente (49 din 1946; 1 din 1947; 1 din 1996), care întregesc în chip fericit studiul autorului.

Documentele evidențiază rolul pregnant al unor conducători ai mișcării studențești (V. Anania – 14 doc.; M. Bănescu – 10 doc.; I. Pițurcă – 8 doc.; S. Rațiu – 4 doc.; Rednic/Mureșan – 4 doc.), poziția unor activiști ai Partidului Comunist (2 doc.), a unor grupuri studențești continuatoare a luptei de rezistență la comunizare (3 doc.), a structurii Mișcării Legionare (2 doc.). Nu sunt uitate documentele care vizează represiunea forțelor de ordine.

Autorul utilizează preponderent surse arhivistice provenite de la CNSAS, S.R.I. București, ca bibliografie urmând doar câteva titluri: Florin Constantiniu, *P.C.R., Pătrășcanu și Transilvania (1945-1946)*, București, Edit. Enciclopedică, 2001, presa timpului (jurnalul „Tribuna nouă”), lucrările memorialistice semnate de I.P.S. Bartolomeu Anania, Raoul Șorban sau volumul memorialistic coordonat de Constantin Mustăță, *Student la Cluj*, vol. I, *Seniorii*, Cluj-Napoca, Edit. Studia, 2001. Nu este ignorată nici lucrarea d-lui Ionuț Țene, *Manifestații studențești anticomuniste la Cluj, în 1946*, Cluj-Napoca, 1999, precum și alte lucrări precedente ale d-lui Țurlea.

Autorul nu face referire la poziția oficială a unor demnitari guvernamentali sau comuniști, care, în ciuda caracterului lor propagandistic, reflectă un punct de vedere important, mai ales prin consecințele sale (Vasile Luca, *Dictatul de la Viena și rezolvarea problemei naționale* conferință la Ateneu, 16.04.1946, București, Edit. P.C.R., 1946; Petru Groza, *Reconstrucția României. Discursuri politice, conferințe și interviuri. 1944-1946*, București, Edit. Viața Literară, 1946, p. 29-43; 339-346; Gheorghe Gheorghiu Dej, *Poziția P.C.R. față de curente șovine și revizioniste (iulie 1946)* în Idem, *Articole și cuvântări*, București, Edit. P.M.R., 1951, p. 73-85; Lucrețiu Pătrășcanu, *Scrieri, articole, cuvântări 1944-1947*, București, Edit. Politică, 1983 (1986), p. 89-94; 131-149 – pentru diferențe a se vedea Fl. Constantiniu, op.cit., p. 9-10).

Pentru obiectivitatea demersului investigativ istoric ar fi fost utilă și exprimarea punctelor de vedere maghiare, cititorului necunosător al limbii maghiare stându-i la dispoziție volumul fundamental coordonat de Lucian Nastasă, *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945-1955)*, Cluj-Napoca, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2002, p. 47-436, mai ales p. 239-436.

Punctul de vedere al P.N.Ț. exprimat în articole din presă putea fi ilustrat de trimiteri la volumul lui Corneliu Coposu, *Semnele Timpului*, Timișoara, Edit. de Vest, 1997, p. 326-333 (articole din „Dreptatea” din 13.06.1946 și 16.06.1946).

Din mediul academic clujean există câteva mărturii ale unor exponenți de marcă, aflați în tabere ideologice opuse: David Prodan, *Memorii*, text îngrijit și adnotat, cu o postfață de Aurel Răduțiu, București, Edit. Enciclopedică, 1993, p. 52-54, 63-64 și Nicolae Mărgineanu, implicat activ în tratativele pentru retrocedarea Ardealului de Nord (Nicolae Mărgineanu, *Amfiteatre și închisori*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1991, p. 98-141; Idem, *Un psiholog în temnițele comuniste*, documente prelucrate din Arhiva CNSAS, ediție îngrijită de Cristina Anisescu, Iași, Edit. Polirom, 2006, p. 53-75, 121, 123, 126-128), ambii protagoniști referindu-se la geneza și desfășurarea mișcărilor studențești din Clujul lui 1946. Și aceste mărturii ar fi fost utile pentru demersul istoriografic al autorului.

Inexplicabilă este ignorarea unor lucrări ale dr. Florea Marin, reputat istoric al învățământului medical clujean. Acesta oferă date prețioase nu numai asupra activității Facultății de Medicină românești din timpul refugiului la Sibiu și al reluării activității ei la Cluj, dar și asupra protestelor studențești, a epurărilor care au constituit una din cauzele determinante ale manifestațiilor studențimii din 1945-1946, precum și asupra activității Facultății de Medicină maghiare și a profesorilor universitari maghiari care s-au purtat cu demnitate și umanism în 1940-1945. Cf. Florea Marin, *Furtuni în Centrul Medical Clujean. 1919-1960*, Cluj-Napoca, Edit. U.M.F., 1999, p. 75-123; Idem, *Școala medicală clujeană. Continuatori. III. 1940-1950*, Cluj-Napoca, Edit. Casa Cărții de Știință, 2001, p. 134-156, 156-159, 180-181, 196-197, 200, 207, 259-263, 360-390; Idem, *Facultatea de medicină. Școala medicală clujeană și spitalele din Cluj (1500-2000)*, Cluj-Napoca, Edit. Casa Cărții de Știință, 2004, p. 222-265.

Astfel, o serie de afirmații făcute de d-l Țurlea (p. 30, 54-55) la adresa unor profesori universitari maghiari ar fi putut fi serios nuanțate.

Este ignorată memorialistica unor membri marcanți ai Mișcării legionare, activi în Mișcarea de rezistență anticomunistă, precum și câteva monografii esențiale care explică raporturile dintre diferitele facțiuni politice anticomuniste solidarizate în Mișcarea națională de rezistență și rolul covârșitor al acestora în opoziția la comunism, nu doar la revizionism, în Clujul anilor 1946:

Ion Gavrilă Ogoranu, *Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc*, I, ed. II, Timișoara, Edit. Marineasa, 2001, p. 9-30, 39-52; III, Timișoara, Edit. Marineasa, 1999, p. 381-386.

Teofil Mija, *Am fost coleg și prieten cu Ionel Golea. Pentru memoria lui și a luptei comune*, Miami Beach (Flo, U.S.A.), col. Omul Nou, 1993, p. 58-72, 89-96, 98-100.

Constantin Jijie, *George Manu*. Monografie, București, Edit. Elisavaros, s.a. (2004), p. 119-277.

Idem, *Un dac cult: Nicolae Petrașcu*, București, Edit. Elisavaros, 2005.

Astfel, anumite neclarități ale autorului (p. 185-188) ar fi fost limpezite. Mișcarea de rezistență de la Cluj, ca și din alte centre universitare, a continuat mult după 1946. Mulți protagoniști evidențiați în documentele reproduse de autor au fost membri activi ai grupurilor de rezistență ale partizanilor din munți (dr. N. Burlacu, Ion Golea, Ion Gavrilă Ogoranu, H. Ciortin etc.).

Nu se fac referiri la opoziția anticomunistă și antirevizionistă a clericilor greco-catolici, deși aceștia au acționat sinergic cu frații lor ortodocși. Un exemplu printre multe altele: Pr. Iosif Pop, *Credință și apostolat. Memorii*, Târgu Mureș, 2004, p. 127-152.

Un demers investigativ util ar fi fost stabilirea numărului (și componența etnică) a membrilor Partidului Comunist activi la „Dermata” Cluj, aceștia fiind conducătorii actului devastator din 28.05.1946, sau măcar numărul membrilor P.C.R. din orașul Cluj, din acel an. Din păcate, autorul nu a fost interesat de un asemenea demers.

De asemenea, nu credem că reproducerea doar a unei scrisori din partea lui Gheorghe Crăciun (doc. nr. 51) și nepublicarea unor alte documente epistolare provenind de la participanții luptelor anticomuniste studențești din 1946, către I. P. S. Bartolomeu, ar contribui la întregirea prestigiului înaltului ierarh.

Autorul conchide că manifestațiile studențești de la Cluj au avut un caracter antirevizionist (p. 206-207); acesta nu se poate desigur exclude, dar din documentele furnizate de autorul însuși (doc. nr. 14, 21, 35), precum și din sursele evidențiate mai sus, dar neconsiderate de autor, caracterul anticomunist și antitotalitar a fost precumpănitor. O demonstrează și biografiile ulterioare ale majorității protagoniștilor acestei mișcări studențești, care au continuat o luptă începută cu mult înainte.

Lipsa unei analize a arestării a 13 maghiari implicați în distrugerea căminului „Avram Iancu” (doc. nr. 23, 44), precum și alte afirmații lipsite de acoperire (p. 80: autorul sugerează că biblioteca Liceului „Principele Nicolae” din Sighișoara ar fi fost furată de autoritățile maghiare – e absurd, Sighișoara nefiind cedată odată cu Ardealul de Nord; p. 54-55: comisia rasială a Colegiului Medicilor Maghiari ar fi exclus pe români de la practicarea medicinei – dar cazul dr. Telia, menționat chiar de autor), fac ca demersul d-lui Țurlea să fie încărcat de o doză de subiectivism ce dăunează rigorii investigației științifice. Lucrarea este însă importantă mai ales prin cele 51 de documente prezentate cititorului.

M.R. Birtz

Anna FÜLÖP, *La Transylvanie dans les relations roumano-hongroises vues du Quay d'Orsay (septembre 1944 – décembre 1947), [Quai d'Orsay despre chestiunea Transilvaniei: relațiile româno-maghiare văzute de diplomația franceză (1944-1947)]*, Cluj-Napoca, Centrul de Resurse Pentru Diversitate Etnoculturală, 2006, 266 p.

Problematica relațiilor româno-maghiare în a doua jumătate a secolului XX și concurența acerbă pe plan diplomatic dintre cele două state – România și Ungaria – privind chestiunea Transilvaniei la sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial au fost repuse în discuție de noua istoriografie din ambele țări, în ultimii 20 de ani. În momentul actual, ca rezultat al deschiderii pentru cercetarea istorică a arhivelor din statele Europei Centrale și de Est, precum și datorită introducerii în circuitul istoriografic a unei cantități considerabile de informații inedite oferite de studii și publicări de izvoare documentare din Federația Rusă, Franța, Marea Britanie, Statele Unite ale Americii sau Germania, interesul crescând pentru cunoașterea evenimentelor și fenomenelor ce au definit dinamica epocii contemporane aduce în prim plan noile realizări istoriografice, ce propun reevaluarea cunoașterii acestei istorii, în concordanță cu informațiile recent apărute.

Rămasă într-o oarecare umbră într-o primă fază a evoluției istoriografiei române și maghiare a ultimelor două decenii, marcată de trecerea în anii 1980-1990 mai ales de polemici axate pe *temele majore consacrate* ale istoriei Transilvaniei – ca efect a apariției sintezei în trei volume de *Istoria Transilvaniei (Erdély története)*¹ în anul 1986, editat de Institutul de Studii Istorice a Academiei Maghiare de Științe –, dinamica chestiunii Transilvaniei în cadrul organizării postbelice a lumii,

¹ *Erdély története*, vol. I-III, coord. Köpeczi Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.

amprentată de trecerea în zona de influență a Uniunii Sovietice a statelor Europei Centrale și de Est, a atras tot mai mult atenția cercetătorilor din ambele țări începând cu mijlocul anilor '90. Trebuie să notăm contribuția valoroasă și foarte importantă privind și abordarea acestor teme, realizată chiar înainte de începutul ultimului deceniu al secolului XX de Valeriu Florin Dobrinescu², care în 1988 a publicat volumul *România și organizarea postbelică a lumii (1945-1947)* – lucrare ce reprezintă o excelentă sinteză, atât prin aducerea în circuitul istoriografic a unui volum însemnat de informații inedite la acea dată, dar și de analize și concluzii pertinente și inovatoare cu privire la dinamica arhitecturii geopolitice postbelice a Europei, a organizării acțiunii de pregătire a păcii și de reprezentare a intereselor românești realizat de diplomația română, precum și a dinamicii chestiunii Transilvaniei la Conferința de Pace de la Paris la sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial. În aceeași ordine de idei notăm și publicațiile realizate la începutul anilor '90 de eminenți istorici maghiari și români – Dinu C. Giurescu³, Constantin Buchet⁴, Florin Constantiniu și Ioan Chiper⁵, Vasile Pușcaș⁶, Gheorghe Buzatu⁷, Florin Banu⁸, Fülöp Mihály⁹, Vincze Gábor¹⁰, Korom Mihály¹¹, Balogh Sándor¹² – privind teme legate de reconstituirea realităților imediat postbelice, care au definit cadrul analizei relațiilor româno-maghiare și a chestiunii Transilvaniei.

² Valeriu Florin Dobrinescu, *România și organizarea postbelică a lumii (1945-1947)*, București, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, 1988.

³ Dinu C. Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, București, Edit. All, 1996; Idem, *Uzuratorii. România, 6 martie 1945 - 7 ianuarie 1946*, București, Edit. Vremea XXI, 2004.

⁴ Constantin Buchet, *Dominion sovietic sub zodia unei „păci punice”*, în „Dosarele Istoriei”, nr. 2, 1997, p. 27-31.

⁵ Florin Constantiniu, Ioan Chiper, *Modelul stalinist de sovietizare a României*, în „Arhivele totalitarismului”, anul III, nr. 2, 1995, p. 8-11; *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane*, ed. Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, București, Edit. Iconica, 1993; Florin Constantiniu, *P.C.R., Pătrășcanu și Transilvania (1945-1946)*, București, Edit. Enciclopedică, 2001.

⁶ Vasile Pușcaș, *Speranță și disperare. Negocieri româno-aliat (1943-1944)*, Edit. Litera, București, 1995.

⁷ Gheorghe Buzatu, *În culisele Conferinței de Pace de la Paris. Informații inedite din arhive străine*, în „Dosarele Istoriei”, nr. 2, 1997, p. 22-26.

⁸ Florin Banu, *Activitatea Casei de administrare și supraveghere a bunurilor inamice (1945-1947)*, în „Xenopoliana”, VII, 1999, nr. 1-2, p. 45-66.

⁹ Mihály Fülöp, *Az erdélyi magyar intézmények és szervezetek állásfoglalása a román-magyar határkérdésben [Poziția instituțiilor și organizațiilor maghiare din Transilvania privind problema graniței româno-maghiare]*, în „Múltunk. Politikatörténeti folyóirat”, 1997/4, p. 97-99; Idem, *A Sebestyén misszió (Petru Groza és a magyar-román határkérdés) [Misiunea Sebestyen (Petru Groza și problema granițelor româno-maghiare)]*, în *Tanulmányok Erdély történetéről*. Szerk., Rácz István, Debrecen, 1987, p. 195-211.

¹⁰ Gábor Vincze, *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből [Iluzii și decepții. Capitole din istoria de după al doilea război mondial a maghiarilor din România]*, Csikszereda, Státus Könykiadó, 1999; Idem, *Magyar vagyon román kézen [Avere maghiară în mâini românești]*, Csikszereda, Edit. Pro Print, 2000; *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar-román kapcsolatok történetéről (1945-1947) [Revizuire sau autonomie? Documente privind istoria relațiilor româno-maghiare]*, ed. Fülöp Mihály, Vincze Gábor, Budapest, Teleki László Alapítvány, 1998.

¹¹ Mihály Korom, *A második bécsi döntéstől a fegyverszünetig [De la al doilea arbitraj de la Viena până la armistițiul]*, în „Tanulmányok Erdély történetéről”, ed., Rácz István, Debrecen, 1988, p. 166-179; Mihály Korom, *Horthy kísérlete a háborúból való kiválásra és a szövetséges nagyhatalmak politikája [Încercarea lui Horthy de a ieși din război și politica marilor puteri aliante]*, în „Századok”, 1974/4, nr. 5-6, p. 23-37.

¹² Sándor Balogh, *„A Groza-kormány nemzetiségi politikájának történetéből” [Din istoria politicii față de naționalități a guvernului Groza]*, în *Tanulmányok Erdély történetéről [Despre istoria Transilvaniei]*, ed. Rácz István, Debrecen, 1988, 174-186.

Ca urmare a deschiderii pentru cercetarea istorică a tot mai multe izvoare arhivistice inedite, cunoașterea istoriografică privind aceste probleme, ce constituie și tema cărții editate în 2006 de Fülöp Anna – intitulată *La Transylvanie dans les relations roumano-hongroises vues du Quay d'Orsay* – a beneficiat de aportul mai multor volume de documente editate de eminenți istorici români și maghiari, dintre care am aminti, spre exemplu, pe cele editate de Fülöp Mihály și Vincze Gábor¹³, Valeriu Florin Dobrinescu și Ion Pătroiu¹⁴, precum și pe cel realizat de Vincze Gábor și Nagy Mihály Zoltán¹⁵. În aceeași ordine de idei cartea realizată de Fülöp Anna trebuie evaluată în contextul apariției a două monografii privind Conferința de Pace de la Paris, apărute la aproape un deceniu distanță, care tratează amplu problema Transilvaniei, văzută prin prisma activității de pregătire a păcii de către diplomația maghiară și dezbaterea chestiunii în cadrul conferinței, documentând chiar unele idei fondatoare ale viziunii diplomației franceze privind Transilvania, editate de Fülöp Mihály¹⁶ și Romsics Ignác¹⁷.

Însă, cum bine argumentează și volumul editat de Fülöp Anna, valoros, bine documentat și convingător, construit pe izvoare identificate în cursul unui demers amplu de cercetări arhivistice, realizate în arhive din Franța și Ungaria și integrând informații din izvoare arhivistice românești, chestiunea Transilvaniei și relațiile româno-maghiare în perioada de după cel de Al Doilea Război Mondial sunt probleme departe de a fi rezolvate de noua istoriografie. Chiar și cu aportul informațional arhivistic privind punctul de vedere sovietic, cel mai relevant și cu impact covârșitor după 1945 asupra realităților române și maghiare, apărut în ultimul timp¹⁸, rămân multe probleme deschise ce incită cercetarea științifică la integrarea cât mai multor puncte de vedere relevate de arhivele forurilor implicate în dezbaterile problemei Transilvaniei.

Volumul *La Transylvanie dans les relations roumano-hongroises vues du Quay d'Orsay*, editat de Fülöp Anna, ne propune o astfel de abordare, cuprinzând rezultatele cercetării cu privire la configurarea poziției franceze față de chestiunea Transilvaniei. Viziunea și modelul de abordare a chestiunii Transilvaniei și a relațiilor româno-maghiare de către diplomația franceză sunt analizate în acest volum prin prisma activității de documentare și dezbaterile prilejuite de Conferința de Pace de la Paris (1946-1947), ca parte a evoluției relațiilor dintre Marile Puteri învingătoare, ce a avut ca efect

¹³ *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar-román kapcsolatok történetéről (1945-1947)* [Revizuire sau autonomie? Documente privind istoria relațiilor româno-maghiare], ed. Fülöp Mihály, Vincze Gábor, Budapest, Teleki László Alapítvány, 1998.

¹⁴ *Documente franceze despre Transilvania 1944-1947*, ed. Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Pătroiu, București, 2001.

¹⁵ *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944 szeptember – 1945 március)* [Autonomiști și centraliști. Transilvania de Nord între cele două intrări ale instituțiilor românești (septembrie 1944 – martie 1945)], ed. Nagy Mihály Zoltán, Vincze Gábor, Kolozsvár – Csíkszereda, 2004.

¹⁶ Mihály Fülöp, *La paix inachevée. Le Conseil des Ministres des Affaires Étrangères et le traité de paix avec la Hongrie (1947)*, Budapest, Association des Sciences Historiques de Hongrie, 1998.

¹⁷ Ignác Romsics, *Az 1947-es párizsi békeszerződés*, Osiris Könyvkiadó, Budapest, 2006.

¹⁸ Tofik Iszlámov, *Erdély a szovjet külpolitikában a második világháború alatt* [Transilvania în politica externă sovietică în timpul celui de-al doilea război mondial], în „Múltunk. Politikátörténeti folyóirat”, Budapest, 1994/ 4, p. 38-50; G.P. Murasko, A.F. Noszkova, *A szovjet tényező Kelet-Európa országainak háború utáni fejlődésében, 1945-1948* [Factorul sovietic în evoluția postbelică a statelor Europei de Est, 1945-1948], în „Múltunk. Politikátörténeti folyóirat”, 1996/2, p. 66-70; Vladimir O. Pechatnov, „The Allies Are Pressing On You To Break Your Will...” *Foreign Policy Correspondence Between Stalin And Molotov And Other Politburo Members, September 1945- December 1946*, Washington D.C., Cold War International History Project, Woodrow Wilson International Center for Scholars, September 1999; T.V. Volokityina, *A „nemzeti utak” elutasítása és a jugoszláv ügy* [Respingerea „căilor naționale” și problema iugoslavă], în „Múltunk. Politikátörténeti folyóirat”, Budapest, XLII. évfolyam, 1997/3, p.148-159.

reconfigurarea postbelică a lumii, într-o perioadă în care relațiile internaționale au evoluat spre Războiul Rece. Cartea integrează astfel, prin tematica anunțată și viziunea dată de izvoarele inedite și editate folosite la elaborarea ei, analiza chestiunii Transilvaniei în cadrul dinamicii relațiilor româno-maghiare, realizând și o imagine dinamică a cadrului general al configurării deciziei la nivelul Marilor Puteri, prin intermediul reconstruirii punctelor de vedere franceze.

Pentru realizarea cercetării în arhive și a bibliografiei ample aflate la baza realizării acestei cărți, bursa „Jean-Baptiste Duroselle”, câștigată și onorată de autoare, a însemnat un sprijin important, ca și consultările și aportul critic a trei dintre specialiștii istoriei contemporane: profesorii dr. Fülöp Mihály (specialist al temei cercetate, profesor la Universitatea Selye Janos din Komarno, Universitatea de Științe Economice din Budapesta, membru al Colegiului Director al Institutului de Studii Externe a Ungariei), dr. George Henri Soutou (conducătorul cercetării autoarei la Paris, profesor la Universitatea Paris IV Sorbonne) și dr. Lucian Nastasă (cercetător principal la Institutul de Istorie „Gheorghe Bariț” din Cluj-Napoca al Academiei Române).

Izvoarele arhivistice folosite sunt în primul rând fondurile din Arhivele Ministerului Afacerilor Externe ale Franței: *Seria Y Internațională*, ce înglobează documentația negocierilor și pregătirii tratatelor de pace cu România și Ungaria – începând cu ședințele Consiliului Miniștrilor de Externe (1945-1946) și continuând cu documentele Conferinței de Pace de la Paris (1946-1947); *Seria Z Europa*, care se referă la relațiile bilaterale ale Franței, relațiile din Estul Europei, relațiile cu Uniunea Sovietică, relații bilaterale româno-maghiare.

Izvoarele secundare – bibliografia folosită – se constituie din volume de documente editate, studii, articole și cărți de specialitate din istoriografia maghiară, română, franceză, britanică și americană. Sunt prezenți specialiști în istoria perioadei și a relațiilor internaționale imediat postbelice, cum sunt Bruno Arcidiacono, Ivan M. Majszkij, Burton Berry, Audrey Kurth Cronin, Warren Kimball, Robert King, Olav Riste, W. W. Rostow, I. V. Styemenko, John W. Young, George-Henri Soutou, Maurice Vaisse, Andrew Williams. Dintre autori români sunt citați Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Alexandru Cretzianu, Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, Dinu C. Giurescu, George I. Duca, Lucian Nastasă, Liviu Târău, Virgiliu Târău. Notăm lipsa referirilor la volumul editat în 1988 de Valeriu Florin Dobrinescu, un specialist prin excelență al temei, cunoscut și citat și în istoriografia internațională. Însă eminentul istoric român este prezent cu un studiu publicat într-un volum colectiv, apărut la Satu Mare¹⁹. Istoriografia maghiară a problemei se regăsește prin lucrările lui Juhász Gyula, Vincze Gábor, Bán D. András, Nagy Mihály Zoltán, Baráth Magdolna, Fülöp Mihály, Rónai András, Kertész István.

Volumul are o prefață semnată de profesorul Georges-Henri Soutou, îndrumătorul cercetării efectuate de autoare în Franța, care identifică trei elemente semnificând o contribuție istoriografică considerabilă: în primul rând, faptul că se sprijină pe o cercetare arhivistică și bibliografică, bazată și pe accesul autoarei la variate reflecții istoriografice din arealul est-central-european și occidental și aduce în fața unui public mai larg o problemă pe cât de specios discutată, pe atât de complexă; în al doilea rând, cartea reconstituie logica argumentației poziției franceze, care, în timp ce reafirmă și confirmă liniile generale ale soluționării din 1918-1920, totuși la nivelul anilor 1944-1947 arată un interes real față de posibilitatea unei rectificări parțiale a frontierei și de codificarea drepturilor minoritare la nivelul unui tratat internațional; în al treilea rând, înțelegând situația specială în care „cheia” soluționării diferendului se afla la Moscova, autoarea arată rolul acesteia în instaurarea și legitimarea unui guvern ce treptat a dus la edificarea unui regim comunist în România, iar „soluționarea problemei Transilvaniei” a fost voit prezentată în epocă drept o „consecință” a instaurării acestui guvern ce reprezenta „adevărata democrație”²⁰.

¹⁹ Valeriu Florin Dobrinescu, *Comisia Aliată de Control (sovietică) și interpretarea articolului 19 din Convenția de armistițiu (12 septembrie 1944-6 martie 1945)*, în vol. *Sovietizarea Nord-Vestului României 1944-1950*, Satu Mare, 1996, p. 41-44.

²⁰ Vezi și Virgiliu Târău, *Problema Transilvaniei în ecuația comunizării României*, în Idem.

Analiza viziunii diplomației franceze este relevantă din mai multe cauze. Franța, având un aport definitoriu în configurarea arhitecturii geopolitice în Europa Centrală și de Est după Primul Război Mondial, a manifestat o sensibilitate crescută față de problemele regiunii la nivelul decizional francez. În același timp persista convingerea guvernelor de la București și Budapesta că viziunea Quay d'Orsay-ului avea o importanță specială, ambele căutând de aceea febril posibilitatea de a influența viziunea franceză asupra soluției posibile în chestiunea Transilvaniei. Deși raportul de forțe la nivelul Marilor Puteri s-a schimbat radical la nivelul anilor 1946-1947, exista în continuare o sensibilitate a diplomației franceze și o implicare reală, motivată și de convingerea necesității unei „voci a Europei” în dezbateră dominată treptat de superputeri extra-europene, puțin sensibile la nuanțele regionale și locale ale realității complexe continentale. În studiul introductiv, autoarea argumentează acest interes special al Franței pentru zona sud-estului european și pentru România în special, arătând etapele și actorii principali ai acestei legături între Franța primei jumătăți a secolului XX și România, unde în perioada 1944-1946 diplomația franceză era prezentă prin Jean Paul Boncour, Roger Sarret la Ambasada Franței de la București și Gabriel Richard la Consulatul francez de la Cluj. Acest volum completează seria lucrărilor apărute în ultima vreme cu privire la viziunea diplomației occidentale asupra Europei Centrale și de Est în perioada în care regiunea era redefinită de efectele celui de-al Doilea Război Mondial²¹, aceste volume completând tematic pe cel editat în 2001 de Valeriu Florin Dobrinescu și Ion Pătroiu, *Documente franceze despre Transilvania*²².

Perioada tratată este văzută ca fiind definit de „dubla tranziție” – cea de la război la pace și de la democrație pluripartită la un regim „de tip sovietic, de dictatura proletariului”²³. Cronologic această perioadă este împărțită de autoarea volumului în mai multe etape:

a) Septembrie 1944 – septembrie 1945. În această perioadă, autoarea arată că informațiile ce ajungeau să definească poziția Franței față de chestiunea Transilvaniei proveneau în cea mai mare parte de la Aliați. Cele două Tratat de Armistițiu, semnate la 12 septembrie 1944 cu România și la 20 ianuarie 1945 cu Ungaria, erau rezultatul mai ales al poziției Uniunii Sovietice, preponderența aceasta fiind valabilă până la ședințele Consiliului Miniștrilor de Externe de la Londra (septembrie 1945) și de la Moscova (decembrie 1945), care amenajau scena pentru pregătirea Conferinței de Pace de la Paris din 1946. În septembrie 1945 – februarie 1946, Consiliul Miniștrilor de Externe, ca urmare a „confruntărilor” cu reprezentantul Uniunii Sovietice la acest nivel al diplomației anglo-saxone, a relevat nevoia unei documentări ample și conturării unei poziții cât mai bine fundamentate a Franței în privința pregătirii Conferinței de Pace de la Paris.

b) Martie 1946 – februarie 1947. Această etapă debutează cu cele două sesiuni ale Consiliului Miniștrilor de Externe de la Paris, care au precedat Conferința de Pace. Acest prim moment este marcat de acțiunea de documentare, prin diplomați, delegații și prin contactul cu Aliații, în privința pregătirii documentației Conferinței de Pace – perioadă decisivă din punctul de vedere al conturării pozițiilor Marilor Puteri. Anul 1946 este prin excelență cel al începutului sfârșitului cooperării antagonice dintre Uniunea Sovietică și Marile Puteri anglo-saxone. Franța încerca o poziție în care să negocieze de la nivel egal cu celelalte Mari Puteri, dar treptat pierdea teren, „prima scenă” fiind dominată de dinamica relațiilor americano-sovietice.

c) Februarie – decembrie 1947. Marile dezbateri privind tratatele discutate la Conferința de Pace erau închise, iar relațiile din Centrul și Sud-Estul Europei se vedeau subordonate dinamicii zonei de influență sovietice, ce intra în faza suprimării democrației în statele din zonă. Semnarea tratatelor de pace și edificarea regimurilor comuniste privau diplomația franceză de statutul de observator activ,

²¹ *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának titkos iratai 1942-1944*, ed. Romsics Ignác, Gödöllő, Typovent, 1992; *Pax Britannica, Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról 1942-1943*, ed. Bán D. András, Budapest, Osiris, 1996.

²² *Documente franceze despre Transilvania 1944-1947*, ed. Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Pătroiu, București, 2001.

²³ Anna Fülöp, *op. cit.*, p. 14.

Franța regăsindu-se după 1947 în tabăra occidentală, în care Statele Unite ale Americii defineau liniile politicii față de cealaltă parte a „cortinei de fier”.

În economia cărții, aceste etape se regăsesc grupate în trei mari capitole și un *Epilog* amplu, urmat de *Concluzii*.

În primul capitol Fülöp Anna prezintă planurile de ieșire din război ale Ungariei și României, 15 octombrie 1944 fiind văzut ca un 23 august nereușit și, prin urmare, urmat de o situație catastrofală pentru Ungaria, momentul de început a distanțării dintre cele două state, aflate în competiție deschisă pentru dobândirea Transilvaniei. „Chestiunea Transilvaniei” este pusă în lumina planurilor elaborate de Comisia Litvinov (5 iunie 1944) și a planurilor anglo-saxone privitoare la situația Europei la sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial. Poziția Franței, destul de puțin relevantă în istoriografia anterioară a problemei, este diferențiat prezentată, prin prisma semnificației prezenței franceze în sud-estul Europei în ultima fază a conflagrației mondiale ce se termina în 1945.

Al doilea capitol focalizează asupra României și Ungariei ca subiecte ale armistițiilor semnate la 12 septembrie 1944 și 20 ianuarie 1945, obiecte în același timp ale negocierilor dintre Marile Puteri Aliate. Statutul special al Transilvaniei, ca urmare a interpretărilor date articolului 19 al Tratatului de Armistițiu încheiat între România și Națiunile Unite la 12 septembrie 1944²⁴, dar mai ales ca urmare a ocupării și instrumentalizării Transilvaniei de Nord pentru punerea sub presiune a guvernului român de către Moscova, devenea o problemă importantă, asupra căreia diplomații francezi începeau la sfârșitul anului 1944 să reflecteze chiar de la primele lor rapoarte de la București.

Ca urmare a instaurării „administrației militare” sovietice, Transilvania devenea obiectul unui „șantaj politic”, agravat după Conferința de la Ialta prin intervențiile brutale ale lui A.I. Vâșinski, cu scopul instaurării unui guvern controlat de comuniști. Astfel, efectele „chestiunii Transilvaniei” aveau implicații asupra problemei respectării Declarației de la Ialta „Despre Europa Eliberată” anunțată de Cei Trei Mari la 11 februarie 1945. După instaurarea guvernului Dr. Petru Groza prin încălcarea flagrantă a principiilor acestei Declarații²⁵, între Marile Puteri Aliate au apărut semnele disensiunilor privitoare la recunoașterea legitimității acestui guvern. Uniunea Sovietică s-a grăbit să ofere guvernului controlat de comuniști, adus la putere în România, un argument important în clădirea unei aderențe mai largi la nivelul națiunii române, prin faptul de a fi condiționat revenirea administrației române în Transilvania de Nord de instaurarea acestui guvern, continuat prin anunțarea guvernului Groza prin „corespondența” cu I.V. Stalin – prezentată pe larg în presa vremii - de decizia revenirii Transilvaniei de Nord sub suveranitate românească, ca efect al instaurării unui guvern „adevărat democratic”, „garant al egalității în drepturi a minorităților”²⁶.

Cartea semnată de Fülöp Anna argumentează ideea conform căreia viziunea franceză asupra „soluționării chestiunii Transilvaniei” trebuie analizată în concordanță cu semnificațiile acestei probleme în problema mai largă a reprezentării intereselor Marilor Puteri occidentale. Viziunea promovată de aceste puteri privind viitorul României și Ungariei ca parte a Europei eliberate intra tot mai deschis în contradicție cu obiectivele urmărite de Uniunea Sovietică cu privire la guvernul român în ajunul Conferinței de la Potsdam²⁷. Recunoașterea guvernului Groza și creditarea acestuia cu meritul revenirii Transilvaniei în totalitate sub suveranitate românească, conform liniei frontierelor din 1938, în situația tensionată din vara anului 1945, reprezentau o problemă ce trebuia înțeleasă prin

²⁴ Vezi și Valeriu Florin Dobrinescu, *Comisia Aliată de Control (sovietică) și interpretarea articolului 19 din Convenția de armistițiu (12 septembrie 1944-6 martie 1945)*, în vol. *Sovietizarea Nord-Vestului României 1944-1950*, Satu Mare, 1996, p. 41-44.

²⁵ *Misiunile lui A.I. Vâșinski în România. Din istoria realităților româno-sovietice, 1944-1946. Documente secrete*, ed. Radu Ciuceanu, Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Vitalie Văratec, București, Institutul Național pentru Studiarea Totalitarismului, 1997.

²⁶ *Orosz-román fegyverszüneti egyezmény. Groza Péter és Sztálin marsall táviratváltása [Armistițiul rus-român. Schimbul de telegrame dintre Petru Groza și Mareșalul Stalin]*, Kolozsvár, Józsa Béla Atheneum, 1945.

²⁷ Anna Fülöp, *op. cit.*, p. 67-76.

prisma efectelor asupra principiilor Declarației de la Ialta cu vedere la democratizarea statelor Europei. Astfel, în acest context trebuiesc evaluate și elementele planurilor Franței cu privire la frontiera româno-maghiară²⁸.

La 6 septembrie 1945, diplomația franceză definea următoarele variante de abordare a unei soluții:

a) Revenirea la frontiera din 1938; b) Revenirea asupra deciziei de la Trianon și alipirea Transilvaniei la Ungaria; c) „Spiritualizarea” frontierei, promovată în perioada interbelică de Nicolae Titulescu; d) „Helvetizarea” Transilvaniei și crearea premiselor unei Europe danubiene; e) Retrasarea frontierei pe baze etnografice.

Primele două erau numite „solution radicale roumaine” și „solution radicale hongroise”, a treia era calificată astfel: „C’est un pure utopie”²⁹, iar a patra putea să producă o atomizare și mai accentuată a Europei orientale, îngreunând regăsirea unei coeziuni economice, lăsând în continuare bazele unei competiții româno-maghiare, ce și-ar regăsi obiectul în Transilvania. Retrasarea frontierei pe baze etnografice a fost evaluată pe baza efectelor celui de al Doilea Arbitaj de la Viena, covârșitor negativ, din punct de vedere economic, pentru pacificarea regiunii. Astfel, în cele din urmă, a fost elaborat un plan³⁰, ce se distanța de viziunea clasică promovată de cei implicați în perioada interbelică. Această nouă abordare prevedea o rectificare parțială a frontierei în zona Satu Mare, Bihor și Sălaj, lăsând însă Clujul, Banatul și zona locuită de secui României, ceea ce însemna o comunitate de aproximativ 900.000 de minoritari maghiari pe teritoriul statului român și o creștere considerabilă a minorității române din Ungaria. Astfel acest plan trebuia completat de un tratat de garantare a drepturilor minorităților.

Aceste prevederi nu aveau însă nicidecum acordul Uniunii Sovietice, ce era direct interesată în protejarea guvernului Groza față de niște decizii ce puneau noul guvern român într-o foarte mare dificultate față de propriii cetățeni. Iar Franța nu avea nici asigurarea că Marile Puteri anglo-saxone vor voi să susțină acest posibil plan ce-i opunea deschis intereselor Uniunii Sovietice în zonă³¹.

În partea a treia a cărții autoarea vine să prezinte și să argumenteze evoluția dezbaterii „chestiunii Transilvaniei” și negocierea tratatelor de pace cu România și Ungaria prin prisma dinamicii relațiilor dintre Marile Puteri Anglo-saxone și Uniunea Sovietică, Franța fiind într-o poziție de mijloc, încercând chiar să medieze între Aliați și căutând o soluție mediană și între România și Ungaria³².

„Chestiunea Transilvaniei” în strategia sovietică poate fi înțeleasă în contextul exercitării de presiuni asupra celor două guverne – al României și al Ungariei – în vederea evoluției vieții politice din aceste țări în direcția dorită la Moscova. În studiul publicat de Fülöp Mihály în 1988³³, se constată că presiunile reprezentanților Marilor Puteri anglo-saxone, mai ales după Conferința de la Potsdam, precum și contestarea guvernului Groza și-au găsit un teren de acțiune în „soluționarea chestiunii Transilvaniei”: astfel au apărut „soluții” și propuneri diferite de cea promovată de Uniunea Sovietică³⁴. Redobândirea Transilvaniei și revenirea administrației române în întreaga regiune pe linia

²⁸ *Ibidem*, p. 71-76.

²⁹ *Ibidem*, p. 72.

³⁰ *Ibidem*, p. 74-75.

³¹ *Ibidem*, p. 75 Concluziile lui Maurice Dejean, *Note du 19 septembre 1945 – La rivalité entre les Soviétiques et les Anglo-saxons dans les Balkans – la situation politique en Bulgarie et en Roumanie*.

³² Anna Fülöp, *op. cit.*, vezi capitolul, *Le rôle de la France en Roumanie. „Médiation” entre les Anglo-américains et les Soviétiques. La bataille diplomatique entre la Roumanie et la Hongrie pour la Transylvanie*, p. 103-112.

³³ Mihály Fülöp, *A Sebestyén misszió (Petru Groza és a magyar-román határkérdés) [Misiunea Sebestyen (Petru Groza și problema granițelor româno-maghiare)]*, în *Tanulmányok Erdély történetéről*, szerk. Rácz István, Debrecen, 1987, 195-211.

³⁴ Vezi planurile alternative, publicate în volumul *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar-román kapcsolatok történetéről (1945-1947) [Revizuire sau autonomie? documente privind istoria relațiilor româno-maghiare]*, ed. Fülöp Mihály, Vincze Gábor, Budapest, Teleki László Alapítvány, 1998.

de frontieră din 1938 au apărut ca argument principal în discursul ce voia să clădească o legitimitate și o largă bază națională guvernului Dr. Petru Groza, care a avut grijă să realizeze un act în sensul acceptării acestei noi realități și de către Uniunea Populară Maghiară. Astfel, în a doua jumătate a anului 1945, contestarea „revenirii Transilvaniei” sub suveranitate românească înainte de decizia Conferinței de Pace a devenit o platformă de acțiune în sensul delegitimării imaginii guvernului Groza, Marile Puteri occidentale refuzând recunoașterea acestei noi stări de fapt. Însă odată cu „compromisul” din decembrie 1945, prin aplicarea a ceea ce Winston Churchill numea „cosmetizarea politică” a guvernelor României și Bulgariei prin includerea a câte un reprezentant al partidelor tradiționale (implementat prin acțiunea la București și Sofia la începutul anului 1946 a misiunii A.I. Vășinski – A. Harriman – Clark-Kerr) și recunoașterea acestor guverne, urmată de invitarea lor la Conferința de Pace de la Paris, a intervenit o schimbare de viziune în tactica anglo-saxonă³⁵: în loc de contestarea legitimității acestor guverne, de fapt, în 1946 se urmărea încheierea cât mai rapidă a tratatelor de pace cu aceste state pentru a crea situația favorabilă retragerii ocupanților militari, adică a sovieticilor în Estul Europei. Această nouă abordare anglo-americană relevă faptul că iluzia respectării Declarației de la Ialta de către Stalin era încă adânc înrădăcinată în logica politicii externe a acestor puteri, ce nu înțelegeau natura prezenței sovietice instalate în statele Europei Centrale și de Est la sfârșitul celui de al Doilea Război Mondial. Drept urmare, Marea Britanie și Statele Unite ale Americii au pierdut interesul pentru susținerea cererilor guvernului maghiar, privind o eventuală rectificare a frontierei cu România și realizarea unui tratat care să garanteze statutul minorităților naționale.

În acest context trebuie înțeles și evaluat demersul ministrului de externe Bidault în vederea realizării unei rectificări minore a frontierei de vest a României cu Ungaria, acest gest entuziasmând pe reprezentanții guvernului maghiar în prima jumătate a anului 1946. Înțelegerea acestei poziții diferențiate adoptată de cel ce reprezenta Franța în cadrul structurilor de decizie ale Conferinței de Pace de la Paris, precum și a eșecului delegației guvernamentale maghiare de a aduce pe această direcție guvernele de la Washington și Londra, ca și rămânerea fără rezultate pozitive a vizitei oarecum întârziate la Moscova a delegației maghiare au fost elementele cele mai importante ale acestei perioade a anului 1946. O ultimă încercare de negociere directă cu guvernul Groza nu a avut teme, în situația în care Groza a înțeles că datele problemei s-au schimbat radical în favoarea României. Odată cu decizia din 7 mai 1946 a Consiliului Miniștrilor de Externe, guvernul maghiar rămânea fără șanse reale de izbândă în privința rectificării frontierei. La Conferința de Pace a avut loc ultima încercare în acest sens, care însă nu a putut întruni susținerea Marilor Puteri. Codificarea garantării drepturilor minoritare a rămas nerealizată, Conferința de Pace ajungând să revină la *statu-quo*-ul de dinainte de război în privința disputatei frontiere româno-maghiare³⁶.

Ultimul subcapitol al părții a treia a volumului realizat de Fülöp Anna analizează reflecțiile diplomaților francezi, formulate la București și Cluj cu privire la decizia Conferinței de Pace și la problema protecției minorităților.

Epilogul ce completează prezentarea din cele trei părți continuă de fapt cu analizarea mutațiilor intervenite în 1947 în relațiile româno-maghiare. Între evenimentele analizate, un loc important ocupă izolarea și eliminarea opoziției politice din România și a guvernului Partidului Micilor Gospodari din Ungaria, ceea ce deschidea ultima etapă a instaurării regimului comunist în cele două țări. Vizita delegației conduse de Dr. Petru Groza, în care era prezent și Emil Bodnăraș – prezență ce în istoria relațiilor româno-maghiare a avut de fiecare dată o semnificație aparte de-a lungul deceniului următor³⁷ – este evaluată prin prisma efectelor asupra situației minorității maghiare din România și a relațiilor româno-maghiare: rezultatele alegerilor din 19 noiembrie 1946 din

³⁵ Vezi *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane*, ed. Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, București, Edit. Iconica, 1993.

³⁶ Fülöp Anna, *op. cit.*, p. 123-129.

³⁷ Reamintim participarea „tovarășilor” din PMR la reorganizarea și consolidarea AVH (Poliția politică a Republicii Populare Maghiare) după revoluția din 23 octombrie–4 noiembrie 1956.

România și aplicarea față de opoziția anticomunistă a tacticii „salamului” în Ungaria, ce a avut reverberații și în viața comunității maghiare din Transilvania, lansând un val de marginalizări și incriminări la nivelul elitei acestei comunități. Aceste evenimente nefaste au avut efecte directe și asupra personalului reprezentanțelor diplomatice. Gyöngyössi István, însărcinatul cu afaceri (chargé d'affaires) al Ungariei la București, concluziona în sinteza trimisă la Budapesta, în care analiza cauzele regresului considerabil al relațiilor bilaterale româno-maghiare, că politica guvernului Groza față de minoritatea maghiară poate fi caracterizată tot mai mult de „beaucoup de paroles, peu d'actes”³⁸, „maghiarofilia” declarativă a primului ministru român fiind susținută de tot mai puține fapte. Gyöngyössi a fost în scurt timp demis din funcție și înlocuit, noul guvern maghiar fiind sensibil la a delega oameni „agreați” de partidul frățesc român în postul reprezentanței diplomatice de la București în deceniul următor.

Vizita primului ministru maghiar Dinnyés Lajos, impus după „alegerile cu bilețele albastre” din Ungaria – devenit sinonim cu fraudarea alegerilor din această țară - la București în toamna anului 1947, s-a produs în momentul politic al începutului „decapitării” organizației de reprezentare a maghiarilor în România – Uniunea Populară Maghiară –, al restrângerii considerabile a cadrului instituțional tradițional și al repunerii în discuție a „integrării” membrilor comunității minoritare maghiare în planul edificării societății socialiste. Nu în forma unei comunități autonome, ci ca indivizi evaluați după criterii de clasă, în concordanță cu dictonul „luptei de clasă”, ce devenea cuvântul de ordine în statele Europei Centrale și de Est ca urmare a creării Kominformului la întâlnirea partidelor comuniste și muncitorești de la Szklarszka Poreba (21 septembrie 1947). Relațiile româno-maghiare, ca de altfel toate realitățile societăților Europei Centrale și de Est, intrau sub auspiciile „blocului sovietic”, în cadrul căruia orice dispută trebuia eliminată și subsumată principiului unității „de graniț” a taberei socialiste, în conflict declarat cu „tabăra imperialismului fascist, militarist și instigator la război” – Franța fiind unul dintre statele declarat inamice.

Partea descriptiv-analitică, încheiată cu o sintetizare scurtă a *concluziilor*, este completată de *bibliografie, anexe, fotografii și indice de nume*. Anexele sunt de fapt o serie de 37 de documente adnotate și publicate în continuarea studiului, completând organic analiza făcută în paginile anterioare. Sunt publicate telegrame, sinteze și rapoarte de la Ambasada Franței de la București și de la Consulatul francez din Cluj, ce acoperă perioada 19 septembrie 1944 – 15 martie 1947³⁹. Fotografiile prezintă portretele unora dintre protagoniștii evenimentelor descrise, precum și hărți ce înfățișează planurile de rectificare parțială a frontierei româno-maghiare din 1946.

Volumul semnat de Fülöp Anna a apărut în seria „Diversitate Etnoculturală în România” și a fost editat în condiții grafice excelente de Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală din Cluj. În această serie au văzut lumina tiparului și volumele ce reflectă prin publicarea izvoarelor arhivistice evoluția situației minorităților naționale (maghiari, țigani, evrei) din România în perioada 1945-1968⁴⁰, fiind premiat de Academia Română, dar și antologia textelor fondatoare a gândirii politice a elitei minoritare maghiare din Transilvania⁴¹. Cartea redactată de Fülöp Anna se integrează astfel unei serii de volume ce reconstituie prin studii analitice și publicare de izvoare arhivistice evoluția relațiilor interetnice, în reconstituirea acestora analiza problematicii la nivelul relațiilor interstatuale fiind necesară și utilă în înțelegerea procesuală și a temelor majore definitorii pentru aceste tipuri de relații în perioada contemporană.

Lönhárt Tamás

³⁸ Anna Fülöp, *op. cit.*, p. 160.

³⁹ *Ibidem*, p. 182-254.

⁴⁰ *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România*, vol. I-II (1945-1955, 1956-1968), ed. Andreea Andreescu, Lucian Nastasă, Andreea Varga, Colecția „Diversitate Etnoculturală în România”, Cluj-Napoca, 2002, 2003; *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Evreii din România (1945-1955)*, ed. Andreea Andreescu, Lucian Nastasă, Andreea Varga, Colecția „Diversitate Etnoculturală în România”, Cluj-Napoca, 2003.

⁴¹ *Maghiarii din România și etica minoritară (1920-1940)*, ed. Lucian Nastasă, Levente Salat, Cluj-Napoca, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2003.

